

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ**

УДК: 908 (477) + 379.851

На правах рукопису

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ (ПЛАСТ) ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

Галузь знань 01-Освіта/ Педагогіка

Спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія)

Освітня програма Географія

Кваліфікаційна робота бакалавра
здобувача освіти 4 курсу
освітнього рівня бакалавр

Пешко Єлизавети Русланівни

Науковий керівник:

д.геогр.н., доцент

Купач Тетяна Геннадіївна

КИЇВ – 2025

ЗМІСТ

Вступ.....	2
РОЗДІЛ 1. КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	4
1.1. Теоретичні основи інклюзивного туризму та соціальної адаптації.....	4
1.2. Історія та сучасні тенденції розвитку Пласту як виховної системи.....	9
1.3. Особливості участі дітей з особливими потребами у туристично-краєзнавчій діяльності.....	14
Висновки до Розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ.....	23
2.1. Досвід організації туристично-краєзнавчих заходів для дітей з ООП в межах Пласту.....	23
2.2. Проблеми та виклики в реалізації туристично-краєзнавчої діяльності для дітей з ООП.....	28
2.3. Порівняльний аналіз міжнародного досвіду у сфері інклюзивного туризму.....	33
Висновки до Розділу 2.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРОЄКТУВАННЯ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В СИСТЕМІ ПЛАСТУ.....	42
3.1. Розробка адаптованого маршруту краєзнавчо-туристичного походу....	42
3.2. Методичні рекомендації щодо супроводу дітей з ООП у туристичних заходах.....	47
3.3. Оцінка ефективності впровадження проєкту через опитування вчителів.....	53
Висновки до Розділу 3.....	58
Висновки.....	60
Список використаних джерел та літератури.....	63

ВСТУП

Ідея інклюзивного суспільства, де кожна людина має рівні можливості для розвитку, самореалізації та участі в активному житті громади, сьогодні набула особливої актуальності. Одним із перспективних напрямів соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами (ООП) виступає краєзнавчо-туристична діяльність, що поєднує елементи фізичної активності, пізнавального розвитку та соціальної взаємодії. У цьому контексті Пласт – національна скаутська організація України – відкриває значний потенціал для формування інклюзивних практик завдяки своїм виховним традиціям, заснованим на принципах підтримки, взаємодопомоги та розвитку особистості через діяльність на природі.

Актуальність дослідження обумовлюється нагальною потребою у впровадженні інноваційних форм роботи з дітьми з особливими потребами, зокрема у сфері туризму та краєзнавства. Попри позитивні зрушення у розвитку інклюзивної освіти в Україні, напрям організації доступних туристично-краєзнавчих заходів досі залишається недостатньо розвиненим. Тому розробка ефективних моделей такої діяльності, адаптованих до потреб дітей з ООП у рамках пластового середовища, є вкрай важливою та перспективною.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у вивченні особливостей організації краєзнавчо-туристичної діяльності для дітей з особливими потребами в межах системи Пласту та розробці адаптованої туристично-краєзнавчої програми для їх соціальної інтеграції.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

- вивчити теоретичні основи інклюзивного туризму та механізми соціальної адаптації дітей з ООП;
- описати історичний розвиток та сучасні тенденції функціонування Пласту як виховної системи;
- з'ясувати особливості участі дітей з особливими потребами у туристично-краєзнавчій діяльності;

- проаналізувати сучасний стан організації краєзнавчо-туристичної діяльності для дітей з ООП в Україні;
- висвітлити основні проблеми і виклики у реалізації інклюзивних туристичних заходів;
- здійснити порівняльний аналіз міжнародного досвіду у сфері інклюзивного туризму;
- розробити адаптований маршрут краєзнавчо-туристичного походу для дітей з особливими потребами;
- надати методичні рекомендації щодо супроводу дітей з ООП під час туристичних заходів;
- оцінити ефективність впровадження розробленої програми через опитування учасників.

Об'єкт дослідження – краєзнавчо-туристична діяльність дітей з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження – особливості організації та реалізації туристично-краєзнавчих заходів для дітей з особливими потребами в умовах діяльності Пласту.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації інформації, а також емпіричні методи – анкетування та спостереження. Теоретико-методологічну базу склали праці з інклюзивної освіти, туристичної педагогіки та дослідження, присвячені історії і практиці діяльності Пласту.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У тексті представлено 5 рисунків та 8 таблиць. Список використаних джерел налічує 65 позицій, що є науковими, науково-методичними, довідковими публікаціями та ресурсами в напрямку педагогіки, освіти та виховання, географії, краєзнавства та туристичної діяльності. Загальний обсяг роботи становить 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Теоретичні основи інклюзивного туризму та соціальної адаптації

Туризм є одним із ключових чинників розвитку економіки багатьох країн світу, адже забезпечує працевлаштування населення та заохочує підприємців до впровадження інновацій і залучення інвестицій. Проте для значної частини населення, зокрема людей з інвалідністю та осіб із особливими потребами, подорожі залишаються складними й малодоступними на всіх етапах організації та реалізації. До таких груп, насамперед, належать особи з різними видами інвалідності, а також літні люди – чисельність яких стабільно зростає. Саме тому проблема інклюзивності та доступності туристичних послуг набуває дедалі більшої важливості для галузі

Тому створення доступного середовища для туристичних об'єктів, послуг і продуктів має стати пріоритетним напрямом у реалізації відповідальної та сталої туристичної політики. Доступність – це не лише питання дотримання основоположних прав людини, а й потужний економічний інструмент. Вона відкриває нові перспективи для туристичних компаній і дестинацій, дозволяючи охопити ширшу аудиторію та підвищити прибутки. У такому контексті інклюзивний туризм постає як невід'ємна складова сучасної туристичної сфери, що ґрунтується на принципах рівності, відкритості та соціальної відповідальності [22].

У науковій літературі, як вітчизняній, так і зарубіжній, відсутнє уніфіковане трактування поняття інклюзивного туризму. Термін «інклюзія» (від французького *inclusif* – «той, що включає», або латинського *include* – «включати») передбачає залучення всіх людей до повноцінної участі в суспільному житті, незалежно від фізичних, соціальних, культурних чи інших

особливостей. Це поняття активно використовується в різноманітних сферах – від освіти й соціальної політики до економіки – і набуває все більшої значущості саме в контексті туризму.

В українському контексті інклюзивний туризм найчастіше асоціюється з потребами осіб з інвалідністю та їхньою соціальною реабілітацією. Зокрема, дослідники Н. Барна та А. Коротєєва визначають його як форму туризму, що ґрунтується на співпраці різних суб'єктів галузі задля створення доступного середовища для осіб з інвалідністю. Такий підхід охоплює всі ключові аспекти доступності – фізичну (мобільну), слухову, зорову та когнітивну, забезпечуючи можливість діяти самостійно, на рівних умовах з іншими та зберігаючи особисту гідність. Досягнення цього забезпечується через розробку універсальних туристичних продуктів і послуг, а також формування безбар'єрного середовища [9].

Також варто зазначити, що І. Жеребко трактує інклюзивний туризм як одну з форм соціальної послуги для осіб з інвалідністю [25].

Основні принципи інклюзивного туризму включають:

- Рівність можливостей – гарантування доступу до ресурсів, послуг і прав для всіх, незалежно від статі, віку, стану здоров'я, етнічного походження тощо;
- Соціальну інтеграцію – створення умов для активної участі людей у всіх сферах суспільного життя: праці, освіті, культурі, відпочинку;
- Відсутність бар'єрів – усунення фізичних, соціальних та психологічних перешкод, які обмежують участь окремих груп у суспільних процесах.

Втім, таке вузьке розуміння інклюзивного туризму є дещо обмеженим, адже особи з інвалідністю – лише одна з багатьох груп, що потребують особливих умов під час подорожей. Насправді з різними бар'єрами можуть стикатися люди похилого віку, вагітні жінки, сім'ї з малими дітьми, особи з нестандартною масою тіла чи зростом, мандрівники, які не володіють мовою країни перебування, люди з харчовими алергіями чи захворюваннями травної

системи, а також представники етнічних, релігійних або культурних меншин, які мають специфічні потреби у харчуванні чи побуті.

Більш цілісне й всеохопне визначення пропонують Л. Матвійчук і Л. Чепурда, які розглядають інклюзивний туризм як специфічний, безпечний вид туризму, спрямований на забезпечення безбар'єрного доступу до всіх туристичних ресурсів, формування позитивного психологічного середовища та досягнення рівності можливостей для всіх туристів. Вони також наголошують на необхідності надання повної інформації щодо доступності туристичних об'єктів для осіб з особливими потребами та адаптивності туристичних послуг до індивідуальних запитів [42].

Отже, інклюзивний туризм має тісний зв'язок із соціальною сферою, проте його вплив значно ширший – він органічно інтегрується в різні напрями туристичної діяльності, розширюючи їхню функціональність і підвищуючи рівень доступності. Такий підхід дає змогу успішно поєднувати інклюзивність із рекреаційним, екскурсійним, культурним, гастрономічним, екологічним та іншими видами туризму, адаптуючи їх до потреб людей з різноманітними фізичними, соціальними чи культурними особливостями.

Сучасна інтеграційна політика щодо осіб з обмеженими можливостями передбачає створення максимально комфортних та безпечних умов для їх повноцінної участі в суспільному житті. Важливою складовою цього процесу є формування безбар'єрного середовища, яке забезпечує вільний доступ до житлової, громадської та туристичної інфраструктури, безперешкодне пересування транспортом, користування засобами зв'язку та отримання інформації [53].

З метою реалізації цього підходу в Україні була ухвалена Національна стратегія створення безбар'єрного простору до 2030 року, яка є ключовим інструментом у просуванні інклюзивності в усіх сферах життя. У сфері туризму ця стратегія передбачає досягнення низки важливих результатів, зокрема: забезпечення доступності об'єктів фізичного середовища, надання рівного доступу до культурних послуг, цінностей і спадщини, а також створення умов

для повноправної участі кожної людини в соціальному, культурному та економічному житті [44].

Усунення бар'єрів у доступі до різних інституцій, комунікацій, інформаційного контенту та послуг суттєво сприяє розвитку туристичного ринку, підвищенню якості життя населення, а найголовніше – запобіганню дискримінації за ознакою інвалідності. Визнання гідності кожної людини, незалежно від її фізичних чи ментальних можливостей, є ключовим чинником дотримання прав людини, що становлять фундамент соціальної цінності держави [59]. Такий підхід є необхідною передумовою формування демократичного суспільства та соціально відповідальної держави.

Відповідно до стандартів, визначених Європейською мережею доступного туризму (ENAT – *European Network for Accessible Tourism*), доступний туризм базується на кількох ключових складових:

1. Створення безбар'єрного середовища, яке охоплює інфраструктуру та туристичні об'єкти;
2. Забезпечення транспортної доступності для всіх категорій мандрівників, включаючи осіб з інвалідністю, людей похилого віку, сім'ї з дітьми тощо;
3. Високий рівень обслуговування, який гарантується професійною підготовкою персоналу готелів, ресторанів, туристичних компаній і туроператорів;
4. Залучення всіх туристів до участі в культурних та розважальних заходах – виставках, фестивалях, екскурсіях тощо, без жодних обмежень;
5. Повна інформаційна доступність, зокрема адаптація маркетингових матеріалів, вебсайтів і систем бронювання для людей з різними потребами [62].

Що стосується основної цільової групи інклюзивного туризму – осіб з інвалідністю, - цей напрям туристичної діяльності виконує надзвичайно важливу соціально-реабілітаційну функцію. Він сприяє не лише фізичному, а й моральному та психологічному оздоровленню, допомагає подолати відчуття ізольованості, меншовартості та неповноцінності, а також сприяє соціальній

інтеграції таких осіб у повноцінне життя. Інклюзивний туризм відкриває можливості для розвитку особистісного потенціалу, формування впевненості у власних силах і реалізації індивідуальних здібностей.

Змістовно він поєднує в собі компоненти медичної, психологічної, педагогічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної та соціально-побутової реабілітації, що підкреслює його комплексний характер і значущість у системі підтримки людей з інвалідністю [51].

У межах фізичної реабілітації інклюзивний туризм виступає ефективним засобом активного відпочинку, що сприяє покращенню фізичної активності, відновленню рухових функцій та загального самопочуття. Завдяки спеціалізованим реабілітаційним програмам і адаптованим туристичним маршрутам, які враховують індивідуальні потреби, забезпечується зміцнення опорно-рухового апарату, підвищення витривалості організму та зниження впливу обмежень, пов'язаних з інвалідністю. Такий підхід дозволяє не лише покращити фізичний стан, а й повернути людині активність і впевненість у власних силах.

У площині морально-психологічної реабілітації туристичні подорожі відіграють важливу роль, оскільки сприяють зниженню рівня стресу, тривожності та депресивних проявів завдяки зміні обстановки та насиченню життя позитивними емоціями. Участь у туристичних заходах дозволяє людям з інклюзією відчувати власну спроможність, що підвищує їхню самооцінку та зміцнює віру у власні сили. Знайомство з новими місцями, культурними традиціями та природними ландшафтами позитивно впливає на емоційний стан, дарує відчуття радості, внутрішньої гармонії та мотивує до активної життєвої позиції.

Спілкування людей з інклюзією з іншими, хто переживає схожі життєві труднощі, відіграє важливу роль у формуванні емоційної підтримки та взаєморозуміння. Спільні подорожі створюють сприятливе середовище для обміну досвідом, думками й враженнями, що сприяє подоланню особистих бар'єрів і психологічних труднощів. Така взаємодія допомагає зменшити

почуття самотності та ізолюваності, зміцнює соціальні зв'язки й формує відчуття приналежності до спільноти.

Інклюзивний туризм виконує також важливу соціально-виховну функцію, яка полягає у формуванні в суспільстві толерантності, поваги до різноманіття, взаєморозуміння та почуття соціальної відповідальності. Він активно сприяє подоланню упереджень і руйнуванню стереотипів щодо осіб з інвалідністю. Спільні подорожі створюють умови для взаємного збагачення: як для людей з інклюзією, так і для їхніх супутників, груп або гідів, оскільки сприяють розвитку комунікативних навичок, вмінню співпрацювати й враховувати потреби інших.

Крім того, інклюзивний туризм знайомить учасників з культурною спадщиною, історією, традиціями різних народів, що сприяє формуванню культурної компетентності, розширенню світогляду та розвитку відкритості до світу.

1.2. Історія та сучасні тенденції розвитку Пласту як виховної системи

Українська скаутська організація «Пласт» - це унікальне соціально-педагогічне явище, яке не лише витримало випробування історією, а й продовжує відігравати важливу роль у формуванні світогляду та громадянської позиції української молоді в умовах сучасного суспільства. Історія Пласту розпочинається на початку ХХ століття, коли ідеї скаутингу, започатковані Робертом Бейден-Пауелом у Великобританії, були адаптовані до українських реалій. Саме ця адаптація стала запорукою довговічності та актуальності організації, адже Пласт спочатку ґрунтувався не лише на загальноскаутських принципах, а й на глибоко вкорінених у культурному ґрунті українського народу традиціях козацтва, християнської моралі, етнопедагогіки [18]

Пласт виник у час глибоких соціальних трансформацій та боротьби за національну ідентичність. Його засновники – Олександр Тисовський, Петро Франко, Іван Чмола – заклали не просто організаційну структуру, а цілісну філософію виховання, у центрі якої стоїть молода людина як активний творець

власної долі та громадянин, відповідальний за спільноту. Від самого початку діяльність Пласту не обмежувалася формальним дозвіллям чи морально-патріотичними гаслами. Навпаки, організація стала простором, де молодь навчалася не заради оцінки, а для життя – через гру, мандрівки, випробування, самоврядування. Це був досвід, у якому пластуни не просто отримували знання, а виробляли вміння співпрацювати, приймати рішення, діяти відповідально [23].

Упродовж ХХ століття діяльність Пласту неодноразово зазнавала утисків з боку різних режимів. Його було заборонено в радянській Україні, знищено в межах нацистської окупації. Проте організація вижила завдяки діаспорі: пластові осередки діяли у Канаді, США, Австралії, Європі. Саме там ідеї Пласту не лише зберігалися, а й розвивалися. Цей досвід емігрантського пластування відіграв ключову роль у відновленні організації на території України після здобуття незалежності. Пласт повернувся з новим диханням, опертий на глибоку методологічну базу, перевірену десятиліттями [24].

Сучасний Пласт – це більше ніж молодіжна організація. Це модель виховання, яка базується на добровільності, поступовості, самостійності, житті серед природи, підтримці індивідуальних нахилів. Методика Пласту залишається незмінно актуальною, оскільки вона поєднує в собі елементи неформального навчання, практичного досвіду, морального самовдосконалення та громадянської активності. Основні засади – присяга, пластовий закон, гурткова система – є не лише символами, а й практичними інструментами формування стійкої системи цінностей [36].

Особливого значення набуває роль Пласту в контексті сучасних викликів, зокрема війни, кризи ідентичності, втрати довіри до інституцій. Пласт пропонує альтернативу – середовище, де молода людина вчиться бути відповідальною, самостійною, здатною до солідарності й співпраці. Пластова гра – це не просто дозвілля, а майстерно сконструйований освітній інструмент, що формує у підлітків навички самоорганізації, вміння працювати в команді, лідерські якості. Водночас організація прищеплює любов до природи, історії, мови, культури – всього того, що формує національну свідомість [46].

Пласт також глибоко інтегрується в освітній процес як неформальна складова. Його методика сприяє розвитку соціальної активності, формуванню активної громадянської позиції, вихованню поваги до прав людини та демократичних цінностей. Виховна система Пласту допомагає молоді уникати кризи дорослішання, даючи змогу поступово брати на себе відповідальність за себе, друзів і спільноту. Завдяки такому підходу кожен пластун має можливість реалізувати свій внутрішній потенціал, здобути досвід, який стане цінним не лише у молодіжному віці, а й протягом усього життя [47].

Отже, Пласт – це не просто сторінка в історії українського виховання. Це жива, гнучка та глибоко ціннісна система, яка, зберігаючи вірність своїм засадничим ідеям, здатна відповідати на сучасні потреби суспільства. Його вплив поширюється далеко за межі окремих гуртків чи таборів – він формує покоління, здатне будувати демократичну, гуманну, сильну Україну. І в цьому сенсі Пласт є не лише частиною скаутського руху, а й унікальним явищем української педагогіки з вагомим потенціалом для майбутнього [48].

Сьогодні, в умовах воєнного стану та постійних соціальних викликів, роль Пласту як виховної системи лише зростає. Організація не просто адаптується до нових реалій – вона стає осередком стабільності та надії, де молодь вчиться жити у складному світі, формуючи внутрішній стрижень та моральну опору. Через участь у волонтерських ініціативах, підтримку військових, організацію гуманітарної допомоги пластуни реалізують один із ключових своїх обов'язків – допомогу іншим. Саме у таких практиках народжується справжнє громадянство, не декларативне, а вкорінене у дію [54].

Суттєвою перевагою Пласту є його універсальність: він не має обмежень за статтю, соціальним походженням, регіоном проживання. Навпаки, гурткова система та методика занять дозволяють враховувати індивідуальні особливості вихованців, а значить – створювати умови для гармонійного розвитку кожного, що робить Пласт не просто актуальним, а вкрай необхідним в умовах, коли формальна система освіти часто не встигає за темпами змін і не забезпечує гнучкості у підходах до виховання особистості [56].

Крім того, Пласт є прикладом успішної симбіозу традицій і модерну. З одного боку, він спирається на національні цінності, звичаї, християнську мораль, а з іншого – активно використовує сучасні технології, медіа, новітні педагогічні підходи. Таке поєднання забезпечує динамізм виховного процесу й дає змогу залучати нові покоління, не втрачаючи при цьому глибинної сутності. Пластові видання, онлайн-курси, цифрові ресурси дозволяють модернізувати форми роботи, зберігаючи при цьому їх змістову цілісність [61].

Не менш важливим є й міжнародний аспект діяльності Пласту. Як частина світового скаутського руху, організація вибудовує зв'язки з однодумцями по всьому світу, що розширює світогляд молоді, формує в них глобальне мислення та розуміння себе як частини міжнародної спільноти. Проте, на відміну від багатьох світових аналогів, Пласт зберіг свою глибоку національну специфіку, що дозволяє поєднувати глобальні орієнтири з патріотичним вихованням, не втрачаючи ідентичності [5].

На тлі всього сказаного можна стверджувати, що Пласт сьогодні - це не лише спадщина минулого, а й інструмент майбутнього. Його діяльність доводить, що ефективно виховання неможливе без ціннісної основи, спільноти однодумців, індивідуального підходу та живого прикладу. Саме ці чинники і роблять Пласт актуальним для кожної доби, а особливо – для сьогодення, коли від якості виховання залежить доля цілої країни. І чим більше молоді пройде через пластову школу життя, тим сильнішою та свідомішою буде українська нація [6].

Особливу цінність Пласту як виховної системи складає його акцент на самовихованні, що дозволяє молоді не просто засвоювати готові моделі поведінки, а самостійно формувати власні моральні принципи, життєві установки й навички відповідального громадянина. У світі, де зовнішні орієнтири швидко змінюються, саме внутрішня стійкість, здатність до критичного мислення, уміння співпрацювати й адаптуватися є запорукою життєвої успішності. Самовиховання в Пласті – це не формальна вимога, а жива

практика, в якій дитина або підліток постійно ставить перед собою нові цілі, долає труднощі, розвивається морально, інтелектуально і фізично [10].

Гурткова система, що є основою внутрішньої структури організації, також заслуговує особливої уваги як модель колективної взаємодії. Це не лише засіб ефективного організаційного управління, а й механізм соціалізації. Пластуни вчаться бути частиною колективу, розвивають навички лідерства, вміння слухати та чути інших, приймати колективні рішення, нести відповідальність не тільки за себе, а й за друзів. У сучасному суспільстві, де рівень індивідуалізму зростає, цей досвід колективної дії є надзвичайно важливим, оскільки він формує готовність до спільного творення змін [11].

Не менш значущою є і духовна складова пластового виховання. Виховання на засадах християнської моралі не зводиться до релігійного навчання, а включає в себе формування етичних норм, гуманістичного світогляду, поваги до інших людей, здатності до співчуття та самопожертви. Саме ці чесноти, як свідчить історія, були і залишаються основою суспільного лідерства, на якому тримається кожне демократичне суспільство. Присяга пластуна – це моральний орієнтир, який супроводжує його не тільки під час участі в організації, але й протягом усього життя, стаючи частиною особистісної ідентичності [17].

Сьогодні, коли Україна проходить складні випробування – війна, внутрішні трансформації, виклики глобалізації – Пласт виконує ще одну важливу місію: збереження національної пам'яті та культурної тяглості. Через пізнання історії, традицій, звичаїв свого народу пластуни формують не лише патріотизм, а й глибоке розуміння сутності української нації як спільноти людей, здатних до солідарності, спротиву, творення. Через пластові табори, мандрівки, читання української літератури, співи, ритуали та символіку – молодь не просто засвоює, а проживає національну ідентичність. Це виховання через досвід, що має незрівнянно більший вплив, ніж абстрактні гасла.

1.3. Особливості участі дітей з особливими потребами у туристично-краєзнавчій діяльності

Участь дітей з особливими освітніми потребами в туристично-краєзнавчій діяльності є не просто однією з форм дозвілля чи навчання поза межами класу – це потужний інструмент соціалізації, розвитку особистості та інтеграції в суспільство. У контексті гуманізації освітнього середовища, яка поступово стає наріжним каменем сучасної освітньої політики, питання включення дітей з ООП у повноцінне життя класу, школи, громади, набуває особливої актуальності. Туристично-краєзнавча діяльність у цьому сенсі постає як унікальна освітньо-виховна та соціокультурна практика, що здатна одночасно задовольняти потреби у пізнанні, спілкуванні, русі, переживанні позитивних емоцій, формуванні соціальних ролей та розвитку індивідуального потенціалу кожної дитини [52].

Туризм має багатогранний вплив на психофізичний та соціальний стан дитини. У випадку дітей з особливими потребами цей вплив є особливо глибоким. Насамперед, туристичні подорожі та екскурсії створюють умови для розширення життєвого простору дитини – з простору класної кімнати та родини до міста, регіону, країни. Зміна обстановки, нові враження, контакт із культурними та природними об'єктами стимулюють пізнавальну активність, відкривають дитині світ, який вона, можливо, ще ніколи не бачила або бачила лише в уяві. Це формує у неї не лише інтерес до життя, а й відчуття цінності власного досвіду, своєї присутності у світі [43].

Особливо важливим є те, що туристично-краєзнавча діяльність має виражену комунікативну природу. Спілкування в дорозі, під час гри, виконання завдань, допомога один одному – все це створює природне середовище для соціального навчання. Діти з ООП отримують можливість взаємодіяти зі своїми ровесниками у нових соціальних ролях – не лише як учні, а як учасники спільної справи, дослідники, мандрівники, організатори. Така зміна ролі дозволяє їм долати бар'єри ізоляції, розвивати впевненість у власних силах, вчитися брати відповідальність, висловлювати власну думку. А для однолітків без ООП – це

можливість формувати толерантне ставлення, емпатію, здатність до співпереживання та взаємодопомоги [45].

Фізична активність, яка є невід'ємною складовою туристично-краєзнавчих заходів, має надзвичайно важливе значення. Для багатьох дітей з ООП обмеження рухової активності призводить не лише до погіршення фізичного стану, а й до психологічної втоми, зниження настрою, втрати інтересу до зовнішнього світу. Прогулянки, походи, ігри на природі, виконання завдань у динамічному середовищі дають змогу відновити енергію, зміцнити здоров'я, відчути радість від руху, а разом із тим – відчуття спільної дії. Крім того, природа як середовище має терапевтичний вплив: її естетичне сприйняття, тиха ритміка, природні аромати, живі об'єкти – все це позитивно впливає на емоційну сферу дитини, знижує рівень тривожності, сприяє гармонізації внутрішнього стану [49].

Не менш важливою є і пізнавальна складова. Краєзнавчі екскурсії, музейні відвідування, знайомство з народними традиціями, ремеслами, архітектурними об'єктами, участь у майстер-класах чи театралізованих дійствах дають змогу не лише засвоїти нові знання, а й пов'язати їх з власним досвідом, емоційно прожити історію, культуру, природу рідного краю. Такий досвід має високий ступінь інтеграції – знання не подається фрагментарно, як на уроці, а сприймається цілісно: очима, руками, серцем. Це сприяє розвитку уяви, мислення, творчості, комунікативних навичок. А найголовніше – викликає інтерес до світу, до життя, до навчання як процесу [14].

Одним із ключових аспектів участі дітей з ООП у туристично-краєзнавчій діяльності є необхідність педагогічної та організаційної адаптації. Екскурсії мають бути підготовлені з урахуванням індивідуальних особливостей учасників: стану здоров'я, темпу сприйняття, обсягу уваги, рівня втомлюваності. Важливим є створення зрозумілого, безпечного і доброзичливого середовища. Вчитель чи екскурсовод виступає не лише інформатором, а й медіатором емоційного досвіду, координатором соціальної взаємодії, носієм естетичних і гуманістичних цінностей. Успішність екскурсії визначається не стільки інтенсивністю

програми, скільки глибиною переживань, які вдалося створити для кожного учасника, незалежно від його можливостей [33].

Практика доводить, що туристично-краєзнавча діяльність – це простір, у якому дитина з особливими потребами може проявити себе, вийти за межі звичних ролей, відчувати себе потрібною, здатною, рівною. Це – простір, де відбувається не лише пізнання світу, а й пізнання себе, інших, правил взаємодії, особистісне зростання. І саме тому така діяльність повинна займати своє гідне місце в системі інклюзивної освіти не як додатковий компонент, а як органічна складова виховного середовища. Туризм з дітьми з особливими потребами – це не про винятки, це про норми майбутнього суспільства, у якому кожен має право на досвід, емоції, розвиток, повагу та гідність [8].

Особливої уваги потребує питання ціннісного змісту туристично-краєзнавчої діяльності. У процесі знайомства з культурною спадщиною, історичними пам'ятками, традиціями рідного краю дитина засвоює не лише інформацію – вона поступово формує власну систему координат, у якій з'являються орієнтири добра, краси, справедливості, гідності, відповідальності. Для дітей з особливими освітніми потребами цей процес є не менш важливим, ніж для будь-кого іншого: саме через особисте переживання краси, сили, глибини української культури в них формується почуття причетності, відчуття себе частиною великого історичного й духовного контексту [12].

Коли дитина бере участь у виготовленні ляльки-мотанки, співає народну пісню біля вогнища, ходить тією ж стежкою, якою ходили козаки, чи відвідує музей, у якому зібрані речі, що належали її предкам, – вона не просто вчиться, вона проживає цінності. Це формує емоційно забарвлену пам'ять, яка є найстійкішою, а значить – найефективнішою в освітньо-виховному процесі. Особливо у випадку з дітьми, яким інші форми навчання можуть даватися з труднощами [15].

Важливо підкреслити, що туристично-краєзнавча діяльність є одним із найдемократичніших видів педагогічної практики. Тут не існує жорсткої ієрархії, оцінювання, змагання за знання. Натомість є простір свободи,

відкритості, партнерства. Дитина не відчуває тиску – вона пізнає світ у власному ритмі, через ті канали сприйняття, які для неї природні. Це дозволяє уникати відчуття невдачі, яке часто супроводжує дітей з ООП у традиційному навчальному процесі. Туризм повертає дитині відчуття власної спроможності, успішності, значущості. А це, у свою чергу, відкриває шлях до глибших змін – підвищення самооцінки, мотивації до пізнання, формування позитивного образу себе [16].

Соціальний ефект від таких форм діяльності неможливо переоцінити. Вони сприяють згуртуванню дитячих колективів, створенню атмосфери взаємопідтримки та прийняття, формуванню емпатії у всіх учасників. Адже екскурсія – це завжди досвід взаємодії, у якій кожен є важливим. Коли діти разом долають маршрут, разом сидять біля вогнища, разом діляться враженнями – між ними народжується довіра. І саме ця довіра є основою інклюзії – не адміністративної, а справжньої, живої, яка змінює не лише «особливу» дитину, а й усе середовище навколо [26].

Успішна реалізація туристично-краєзнавчої діяльності в інклюзивному освітньому контексті потребує злагодженої співпраці всіх учасників виховного процесу – педагогів, асистентів, батьків, фахівців із супроводу, екскурсоводів та, що особливо важливо, самих дітей. Лише спільне планування, уважне ставлення до потреб кожної дитини, постійний рефлексивний супровід подій та поступове формування позитивного емоційного фону можуть забезпечити справжню ефективність такої діяльності. Варто усвідомлювати, що екскурсія для дитини з особливими потребами – це не просто подія, а новий досвід, який може змінити її уявлення про себе, про світ, про інших. Саме тому особливої ваги набуває гуманістичний підхід – не лише інформативність, а передусім співпереживання, підтримка, турбота й участь [27].

Педагог, який організовує туристично-краєзнавчу діяльність для інклюзивної групи, стає не просто наставником, а провідником у новий вимір спільного життя. Його завдання – не лише подати матеріал, а створити атмосферу довіри й безпеки, де кожна дитина відчує: вона важлива, вона здатна, вона

потрібна. Туризм у такому випадку стає не лише формою активного відпочинку чи елементом навчального плану, а середовищем зростання – цілісного, глибокого, повноцінного. Зовсім інший рівень значущості набуває і роль батьків: коли вони залучаються до участі, стають свідками змін у своїй дитині, то самі починають по-новому сприймати її можливості, ресурси, силу. Вони бачать не обмеження – а шлях, перспективу, напрямок [28].

В умовах освітньої інклюзії туристично-краєзнавча діяльність має потенціал стати каталізатором перетворень у самій структурі взаємин. Вона руйнує стереотипи, долає напругу, дає змогу побудувати рівноправне спілкування, засноване на спільному досвіді, взаємодії, пережитому успіху. Власне ця взаємність – один із найсильніших чинників інклюзивного середовища. Бо дитина з ООП не є лише об'єктом допомоги – вона стає джерелом нових сенсів для інших. У спільній справі народжується не тільки взаємоповага, а й нова спільність – справжня, жива, без формальностей [34].

Туризм у цьому контексті – це простір, де не діють шаблони, де немає тиску «нормативності», де кожен може бути собою. Це простір довіри до світу і до себе, що особливо важливо для дитини, яка звикла до кордонів, обмежень, захищеності. У поході, екскурсії, на природі вона вчиться розширювати межі – не лише фізично, а й у власній уяві про можливе. І саме ця свобода пізнання, свобода дії, свобода бути прийнятим – стає тим ресурсом, який неможливо забезпечити жодною іншою освітньою формою [35].

Тому важливо розглядати туристично-краєзнавчу діяльність не як додаток до навчального процесу, а як повноцінний елемент системи інклюзивного виховання, який поєднує педагогіку, психологію, соціалізацію, реабілітацію, культурний розвиток і духовне збагачення. Це діяльність, яка творить не лише знання, а й долі. І саме в цьому – її глибока гуманістична місія. Адже інклюзія – це не про однаковість, а про цінність різноманіття. І туризм, як форма діяльності, що збирає дітей навколо спільного вогнища – у прямому й символічному сенсі – здатен зігріти, об'єднати і змінити їхні світи [32].

Таким чином, туристично-краєзнавча діяльність є надзвичайно цінним інструментом у системі виховання дітей з особливими освітніми потребами. Вона поєднує пізнавальний, емоційний, фізичний, соціальний і духовний аспекти розвитку, створюючи умови для повноцінної участі кожної дитини в житті спільноти. Туризм не просто доповнює освітній процес – він наповнює його життям, переживаннями, смислами. І тому розвиток інклюзивного туристично-краєзнавчого підходу має стати важливою складовою стратегії інклюзивної освіти, орієнтованої не лише на формальне навчання, а на формування особистості, здатної жити у світі з відкритим серцем і сильним внутрішнім стрижнем.

Висновки до Розділу 1

Краєзнавчо-туристична діяльність у контексті інклюзивної освіти є набагато більше, ніж просто форма активного дозвілля чи навчальна опція. Вона виступає потужним інструментом соціалізації, реабілітації, особистісного зростання й інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у суспільство. Проведене дослідження засвідчило, що інклюзивний туризм не лише долає бар'єри доступності у фізичному середовищі, а й формує нову культуру взаємоповаги, співпереживання та партнерства у суспільстві. Туристично-краєзнавчі заходи дають дітям з ООП можливість розширити межі свого життєвого простору, розвивати емоційну, пізнавальну й комунікативну сфери через живий досвід і переживання.

Інклюзивний туризм, як окреслено в роботі, тісно пов'язаний із соціальною адаптацією, адже сприяє не тільки фізичній активності чи культурному збагаченню, а й зниженню почуття ізоляції, розвитку внутрішньої стійкості й впевненості у власних силах. Туризм для дітей з ООП – це не лише нові маршрути чи відкриття пам'яток, це перш за все шлях до самопізнання і становлення особистості через дію, спільний досвід та емоційне проживання світу. Особлива увага приділяється тому, що туристична діяльність допомагає дитині не відчувати себе «іншою» чи «обмеженою», натомість відчуті себе рівною учасницею спільного життя, здатною діяти, творити, взаємодіяти.

Дослідження також підкреслило виняткову роль Пласту як виховної системи, здатної ефективно інтегрувати дітей з особливими потребами в активне соціальне життя. Пласт не є формальною організацією дозвілля – це середовище цінностей, відповідальності та розвитку, що базується на глибинних традиціях національного, морального і громадянського виховання. Його методика, заснована на принципах самовиховання, добровільності, самостійності, життя серед природи та служіння громаді, створює ідеальні умови для інклюзивної діяльності. Пластовий підхід гармонійно поєднує виховання характеру з

розвитком практичних навичок, формуючи особистість, готову до викликів реального світу.

Аналіз участі дітей з ООП у туристично-краєзнавчій діяльності виявив, що така активність сприяє глибоким змінам не лише у внутрішньому самосприйнятті дітей, а й у ставленні суспільства до інклюзії. Через спільні походи, екскурсії, табори зникають психологічні бар'єри між дітьми, формуються справжні товариські стосунки, зростає рівень емпатії та взаємопідтримки. Інклюзивний туризм стає простором взаємного збагачення, де кожен учасник – і з ООП, і без них – отримує важливий досвід співпраці, взаєморозуміння, прийняття різноманіття.

У межах роботи доведено, що успішність туристично-краєзнавчої діяльності для дітей з особливими потребами залежить не лише від організації доступності інфраструктури, а й від глибини педагогічного підходу, чутливості виховників, супроводу родин, атмосфери довіри й підтримки. Важливо, що саме гуманістичний компонент – особистісне ставлення до кожної дитини, її унікальності, гідності – є основою справжньої інклюзії. Туризм у цьому сенсі не є привілеєм, а нормою демократичного суспільства, що поважає права людини і цінує розмаїття життєвого досвіду.

Окремо варто відзначити, що туристично-краєзнавча діяльність є одним із найбільш ефективних інструментів формування ціннісних орієнтирів дітей з ООП. Знайомство з культурною спадщиною, історією, природними ландшафтами країни сприяє не тільки розширенню світогляду, а й вихованню любові до рідної землі, гордості за свою ідентичність, готовності зберігати й примножувати культурні здобутки.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що краєзнавчо-туристична діяльність у Пласті для дітей з особливими потребами є надзвичайно перспективним напрямом виховання і соціальної інтеграції. Вона сприяє не тільки розширенню освітніх можливостей дітей, а й становленню їх як активних, самостійних, відповідальних громадян. Водночас, така діяльність є важливим

чинником побудови інклюзивного суспільства, в якому кожна людина має право на досвід, розвиток, щастя і гідність.

Отже, розвиток інклюзивного туризму, інтеграція туристично-краєзнавчих програм у виховну систему Пласту, створення доступного середовища та підтримка індивідуальних потреб кожної дитини повинні стати пріоритетами державної освітньої та соціальної політики. Лише через створення таких умов можна забезпечити реальну рівність можливостей і сформувати суспільство, де різноманіття сприймається як цінність, а не як виклик.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ КРАЄЗНАВЧО- ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ

2.1. Досвід організації туристично-краєзнавчих заходів для дітей з ООП в межах Пласту

Організація туристично-краєзнавчих заходів для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в межах Пласту є унікальним явищем на перетині трьох важливих сфер: інклюзивної освіти, неформального виховання та українського національно-патріотичного руху. Явище ще недостатньо досліджене в академічному полі, однак практичний досвід пластових виховників, волонтерів і батьків переконливо свідчить про його значну суспільну цінність. Воно має не лише виховний та пізнавальний потенціал, а й психотерапевтичний, соціалізуючий та навіть реабілітаційний вплив на дітей з ООП. Йдеться про реальну зміну життєвої траєкторії дитини, про відкриття можливостей для того, кого традиційна система освіти часто залишає осторонь.

Пласт – це український національний скаутський рух, що має понад сторічну історію й ґрунтується на ідеях самовиховання, служіння та любові до Батьківщини. Його основна мета – всебічний розвиток молодої людини як відповідального, самостійного, духовно зрілого громадянина. Унікальність Пласту полягає у поєднанні скаутських методик із національно-патріотичним вихованням, що робить його не лише середовищем для особистісного росту, а й майданчиком для формування активної громадянської позиції [37].

Діяльність Пласту охоплює різноманітні напрямки: від практичних вмінь і таборування до мистецьких, краєзнавчих та духовних ініціатив. Особливе місце займає робота в гуртках, де молодь розвиває лідерські якості, вчиться працювати в команді, приймати рішення та нести відповідальність. Пластуни не просто проходять певні випробування – вони набувають досвіду, що формує характер,

вчить співчуттю, витривалості й повазі до інших. Саме тому пластова система виховання вважається однією з найефективніших у неформальній освіті.

В Україні Пласт за останні десятиліття перетворився на потужну виховну платформу, що об'єднує тисячі дітей, підлітків і дорослих у спільноті, де діє принцип «допомагаючи іншим – зростаєш сам». Акції, мандрівки, табори, добрі діла – це не просто події, а частина глибокої педагогічної концепції, яка має реальний вплив на формування майбутніх громадян. Завдяки добровільності, відкритості та ціннісному підходу, Пласт став важливим елементом сучасної української культури та громадянського суспільства [31].

У контексті інклюзії Пласт відкриває великі можливості для залучення дітей з особливими освітніми потребами. Його гнучкість, адаптивність та орієнтація на особистісний підхід дозволяють кожному – незалежно від особливостей розвитку – знайти своє місце, реалізувати потенціал, відчути себе частиною спільноти. Інклюзивні табори, краєзнавчі мандрівки й спільні добрі справи створюють простір, де повага, довіра й дружба є не гаслами, а щоденною реальністю.

Пласт як середовище є особливо сприятливим для таких ініціатив. Його ідеологічна основа – служіння Богові, Україні та ближньому – передбачає глибоку повагу до гідності кожної людини. Структура Пласту також дозволяє гнучко адаптувати програми під конкретні потреби дітей: існує система малих груп (гуртків), де можлива індивідуалізація виховного процесу; акцент на практичному навчанні через дію (*learning by doing*) особливо важливий для дітей, які мають труднощі з традиційними формами сприйняття інформації; нарешті, сама атмосфера спільноти, довіри, гри і пригод – це те, що часто відкриває дитину заново і дозволяє їй розвиватися у своєму темпі [64].

Практичні кейси з різних осередків Пласту демонструють, як туристично-краєзнавча діяльність стає ефективним інструментом інклюзивної педагогіки. Наприклад, пластові табори з адаптованими маршрутами, де діти з аутизмом, порушеннями мовлення або ДЦП можуть не просто бути присутніми, а й брати активну участь, розкривають їхні сильні сторони. Йдеться не лише про фізичну

доступність, як-от використання спеціального спорядження чи ретельний підбір локацій, а насамперед про зміну парадигми сприйняття: учасник із ООП не є «пасажиром», заради якого «зменшують темп», а повноцінним членом спільноти, яка вчиться взаємодіяти, допомагати, домовлятися.

Окремим вагомим аргументом на користь розширення туристично-краєзнавчої діяльності для дітей з ООП у межах Пласту є досвід європейських країн щодо впровадження інклюзивного туризму. У статті Світлани Чайки аналізуються практики Іспанії, Франції, Словенії та Польщі, які можуть і мають бути взяті за взірць для українських ініціатив – зокрема й для пластових виховників, що прагнуть створити безбар'єрний і гідний простір для дітей з особливими потребами [60].

Зокрема, регіон Каталонія в Іспанії є одним із найяскравіших прикладів впровадження всебічно доступного туризму. Тут не лише облаштовано інфраструктуру, але й створено інтернет-платформи, орієнтовані на користувачів з інклюзією. Такий підхід можна цілком адаптувати і до пластового середовища, зокрема для підготовки мандрівок, таборів або краєзнавчих вишколів – із детальними маршрутами, адаптованими інструкціями, матеріалами у зручному форматі. Навіть створення цифрових гідів із голосовим супроводом або тактильних карт може стати елементом пластових краєзнавчих програм.

Унікальною особливістю таких заходів у Пласті є підхід, що поєднує туристичну активність з краєзнавчим компонентом, загартуванням характеру і патріотичним вихованням. Похід, навіть кількогадинна мандрівка, – це вже подія, яка виходить за рамки шкільного чи домашнього середовища. Але якщо в цій мандрівці дитина не просто йде, а вчиться читати мапу, спостерігати за природою, шукати географічні або історичні орієнтири, брати участь у побутових завданнях – то ми маємо справу з інтегрованим вихованням. Саме такий досвід є життєвим, а не формальним. І саме цей досвід найчастіше запам'ятовується, формує образ себе як здатного, самостійного, компетентного [50].

Французький Ліон, визнаний найінклюзивнішим містом ЄС у 2018 році, демонструє, як масштабне системне інвестування в доступність стає інструментом не лише соціальної справедливості, а й економічного розвитку. У пластовому контексті це приклад того, що інклюзія не є чимось додатковим, а має бути вбудованою в усі рівні організації – від гурткових сходин до міжнародних таборів. Залучення спонсорських ресурсів, грантів, співпраця з громадами можуть дати змогу реалізувати амбітні інклюзивні пластові ініціативи на національному рівні.

У пластовій практиці чимало прикладів, коли завдяки туристично-краєзнавчій активності діти з ООП робили прориви в комунікації, вперше брали відповідальність за іншу людину, вперше ночували без батьків, або вперше побачили себе як частину колективу, а не як “особливого учня”. Виховники, які брали участь в організації таких подій, часто говорять про глибокий особистий злам у своєму сприйнятті інклюзії: не як примусового «допуску», а як необхідного й природного процесу співжиття й співдії [3].

Надзвичайно цінним є і приклад Словенії, де у столиці туристичні об’єкти мають сертифікати «зручно для інвалідів», вокзали і вулиці – доступні, а пам’ятки історії пристосовані для різних нозологій. Це нашоєму на думку, що українські міста з активними пластовими осередками можуть брати участь у створенні спільних маршрутів – «пластових стежок» – пристосованих для дітей з інвалідністю. Такі маршрути можуть поєднувати в собі пізнавальний, патріотичний і терапевтичний елементи, і водночас – сприяти доступності міського простору в цілому.

Польща ж демонструє, як системна цифровізація і комунікаційна доступність доповнюють архітектурні зміни. Варшава перемогла в конкурсі Access City Award 2020 – і це ще один сигнал для українських пластунів: справжня інклюзія починається з ментальності. Прийняття різноманіття як норми, відкритість до досвіду іншого, готовність навчатися – ці риси мають бути в основі пластового виховання. І саме діти, які змалку взаємодіють у гуртках з

ровесниками з ООП, виростають з цим досвідом – не теоретично, а на дотик, через спільне життя, сміх, труднощі, перемоги [4].

Інклюзивний туризм в Україні лише починає розвиватися, але пластова спільнота вже зараз може бути на передовій цього руху. З огляду на український досвід – як-от приклади доступності в музеях, нові екскурсійні маршрути для людей з інклюзією (наприклад, «Лисогорський форт без бар'єрів»), чи розвиток агротуризму з елементами іпотерапії – стає зрозуміло, що є всі передумови для того, щоб Пласт був серед піонерів справжнього інклюзивного краєзнавства.

Не можна оминати увагою і складнощі, які супроводжують таку діяльність. Йдеться про брак ресурсів – як матеріальних, так і людських. Зазвичай йдеться про ініціативу кількох небайдужих, які працюють на ентузіазмі, інтуїції й самоосвіті. Часто немає кваліфікованого супроводу – ані медичного, ані психологічного. Деякі батьки побоюються, що участь у таких заходах буде занадто складною або ж травматичною для дитини. Проте ті, хто наважився, зазвичай стають найвідданішими прихильниками цього шляху.

Тому досвід організації туристично-краєзнавчих заходів для дітей з ООП в межах Пласту – це не лише методика, яку варто описати й поширити, а й філософія, яку слід плекати. Це шлях, що ґрунтується на вірі в людину, на довірі до дитини, на любові до України. Туризм у цьому контексті – це не лише рух у просторі, а передусім – рух до глибшого розуміння себе та інших. Краєзнавство – не лише вивчення місцевості, а й відкриття свого місця в історії та спільноті. А Пласт – це не лише організація, а спосіб бути поруч з тими, хто потребує підтримки, і з тими, хто має її дати [41].

Відтак, інтеграція інклюзивного туризму у пластову діяльність – не тільки логічний крок у розвитку організації, а й етичне зобов'язання перед дітьми, які мають право на досвід, пригоду, пізнання світу та власного потенціалу. Пласт має унікальну позицію для цього: мережа гуртків по всій Україні, мотивація виховників до волонтерства, постійне залучення до соціальних ініціатив, зв'язки з громадськими організаціями і міжнародними партнерами. Ці ресурси можуть

стати основою для формування національної програми інклюзивного краєзнавства в Пласті.

Усі ці зусилля мають ґрунтуватися не на жалості чи надмірній опіці, а на щирому прийнятті й довірі до дитини. Пласт добре знає, що справжнє виховання – це не повчання, а життя поруч. Тому, коли дитина з ООП разом із гуртком ставить намет, розпалює вогонь, вивчає історію краю або допомагає товаришу перейти місток через річку – вона не лише вчиться, а й навчає. Вона змінює простір довкола себе. І разом із нею змінюються інші: ті, хто відкриває для себе силу інклюзії, її тишу, делікатність, глибину [65].

Саме тому цей досвід заслуговує на всебічне вивчення, підтримку на державному та громадському рівнях, а також – на визнання як потужний інструмент реального, а не декларативного включення кожної дитини до повноцінного життя.

Пласт – це не лише про табори і мандрівки. Це про гідність. Про те, щоб кожна дитина – незалежно від її фізичних чи когнітивних можливостей – мала змогу відчувати себе не просто учасником, а потрібною, значущою частиною цілої спільноти. Європейський досвід показує: це можливо. Українська дійсність говорить: це необхідно. А пластовий дух каже: робімо це вже сьогодні.

1.2. Проблеми та виклики в реалізації туристично-краєзнавчої діяльності для дітей з ООП

Туристично-краєзнавча діяльність є одним із найбільш ефективних засобів розвитку особистості дитини, її соціалізації, формування ціннісного ставлення до природи, культури, історії свого краю. Водночас, коли йдеться про дітей з особливими освітніми потребами (ООП), реалізація туристично-краєзнавчої діяльності стикається з низкою серйозних викликів, які досі залишаються поза фокусом освітньої політики та практики багатьох закладів. Проблема не лише в технічних або матеріальних обмеженнях, а значною мірою – у глибоко вкорінених стереотипах, недостатній підготовці педагогів, низькому рівні

міжвідомчої співпраці та бракованому підході до інклюзивної педагогіки як філософії освіти.

Перш за все, варто визнати, що більшість програм з туризму й краєзнавства, як шкільних, так і позашкільних, не адаптовані до потреб дітей з ООП. Вони розроблялися за загальними зразками, які передбачають певний рівень фізичної, сенсорної або когнітивної спроможності. Дитина з порушенням опорно-рухового апарату, слуху, зору або інтелектуального розвитку автоматично опиняється поза цими програмами – не через брак бажання брати участь, а через системну відсутність умов, що не тільки обмежує доступ до активного пізнання навколишнього світу, а й породжує відчуття ізольованості, вторинності. Якщо ми говоримо про інклюзивне суспільство, туристично-краєзнавча діяльність має бути не винятком, а одним із інструментів інклюзії [58].

Проблема полягає також у тому, що значна частина педагогів і керівників гуртків не мають базових знань і практичних навичок роботи з дітьми з ООП у контексті туристично-краєзнавчих заходів. Це не лише про вміння надати першу допомогу чи адаптувати маршрут – йдеться про розуміння особливостей сприйняття, комунікації, мотивації таких дітей. Навчальні заклади, навіть ті, що позиціонують себе як інклюзивні, часто ігнорують необхідність підвищення кваліфікації у сфері краєзнавчо-туристичної інклюзії, вважаючи її «додатковою» або «непрофільною». Як наслідок – діяльність, що могла би стати джерелом радості, розвитку і самоствердження, перетворюється на чергову зону виключення.

Не менш серйозним викликом є матеріально-технічна база. Туристично-краєзнавчі заходи вимагають певної інфраструктури: доступних маршрутів, спеціального транспорту, адаптованого спорядження, іноді супровідної медичної підтримки. У більшості громад України ці умови відсутні або фрагментарні. Шкільні автобуси не обладнані пандусами, туристичні бази – недоступні для колісних візків, а самі маршрути не враховують індивідуальні особливості дітей з ООП. Тут ми стикаємося з типовою проблемою

«невидимості» – інтереси дітей з ООП не враховуються не зі злого умислу, а з огляду на те, що їх участь апіорі не передбачається. Це – форма прихованої дискримінації, яка підриває ідеї рівного доступу до освіти [21].

Крім того, значення має і психоемоційний аспект. Діти з ООП часто зіштовхуються з упередженим ставленням з боку однолітків, педагогів, навіть батьків інших дітей. Їх сприймають як «незручних», таких, що «сповільнюють групу», або ж «не витримають маршрут». Такі упередження не просто ранять – вони демотивують, знижують самооцінку й, що найстрашніше, формують у дитини установку на обмеженість власних можливостей. Туристично-краєзнавча діяльність натомість повинна слугувати платформою для подолання цих стереотипів, вона має бути середовищем довіри, прийняття, солідарності.

Ще одним фактором, що гальмує розвиток інклюзивного краєзнавства, є недостатня міжвідомча співпраця. Організація туристичних заходів для дітей з ООП потребує узгоджених дій не лише закладів освіти, а й медичних установ, соціальних служб, органів місцевого самоврядування. У реальності ж ці структури функціонують ізольовано одна від одної, а ініціативи, що виникають «знизу», часто не мають ані фінансування, ані інституційної підтримки. У таких умовах реалізація якісної та безпечної туристично-краєзнавчої діяльності для дітей з ООП лягає на плечі ентузіастів, що не може бути стабільною моделлю [30].

Водночас не варто зводити всю картину до песимізму. Є приклади шкіл, громадських організацій, волонтерських ініціатив, які вже впроваджують інклюзивні туристичні практики: адаптовані квести, віртуальні екскурсії, інтегровані мандрівки з супроводом. Це не масштабні проєкти, але вони доводять, що головне – не лише фінанси чи обладнання, а насамперед – бачення, переконання в цінності кожної дитини. Лише тоді, коли суспільство почне розглядати дітей з ООП не як тягар, а як рівноправних учасників освітнього й соціального життя, туристично-краєзнавча діяльність стане для них відкритим простором можливостей.

Продовжуючи розгляд викликів у реалізації туристично-краєзнавчої діяльності для дітей з ООП, слід глибше торкнутися питання концептуальної переорієнтації самих педагогічних практик. Протягом багатьох десятиліть в українській освіті домінував медичний підхід до особливих освітніх потреб – дитину розглядали крізь призму її діагнозу, обмежень, функціональних порушень. Такий підхід автоматично відкидав можливість участі в діяльностях, пов'язаних із фізичною активністю, мобільністю чи елементами ризику. Туризм, як форма пізнання світу через рух і пригоди, не вписувався у «припустиму» модель для дитини з ООП. Однак сучасна інклюзивна парадигма наголошує на соціальній моделі: не людина має підлаштовуватись під систему, а система – бути достатньо гнучкою, щоб врахувати кожного [29].

Тому важливим стає не просто включення дитини в готову туристичну програму, а співтворення цієї програми з урахуванням її потреб. Йдеться про індивідуалізацію маршрутів, адаптацію видів діяльності, використання альтернативних способів взаємодії з об'єктами краєзнавчого інтересу – аудіогідів, тактильних карт, доповненої реальності. Сучасні технології відкривають безліч можливостей для занурення у світ історії, географії, культури без необхідності фізичного переміщення на великі відстані. Це не означає відмову від справжніх мандрівок, а радше розширення палітри засобів і підходів.

Суттєвим викликом залишається і психологічна готовність батьків до участі дитини з ООП у туристичних заходах. Часто батьки – через попередній травматичний досвід, страхи чи недовіру до системи – виступають проти залучення своїх дітей до активної діяльності поза межами школи чи дому. Це створює замкнене коло: через брак інклюзивного досвіду формується недовіра, а через недовіру – ще менше можливостей для досвіду. Розірвати це коло може лише цілеспрямована просвітницька робота з родинами, демонстрація реальних кейсів, де туристично-краєзнавча діяльність стала фактором зростання – не тільки дитини, а й самої родини, як частини спільноти [40].

Необхідно також звернути увагу на ціннісну складову туристично-краєзнавчої діяльності. Для дітей з ООП це не просто навчання або розвага. Це

шанс відчутти себе вільним, сильним, здатним подолати маршрут, віднайти орієнтир, відкрити нове. Це досвід перемоги – над собою, над обмеженнями, над соціальними бар'єрами. Туризм у цьому контексті виконує терапевтичну, емоційну, соціальну та пізнавальну функції. Він дає те, чого часто бракує у звичайному освітньому процесі – простір для спонтанності, дослідження, сміху, комунікації не за розкладом, а за покликом серця.

У цьому контексті особливої ваги набуває питання підготовки фахівців, здатних стати провідниками для дітей з ООП у світі краєзнавства й туризму. Не можна недооцінювати роль людини, яка веде групу в похід, організовує екскурсію, проводить ігрову мандрівку. Якщо ця людина не має емпатії, знань про особливості розвитку, інструментів інклюзивного педагогічного впливу – будь-яка найкраща ідея залишиться лише на папері. Підготовка таких фахівців має бути не формальною – кількогадинною лекцією чи розділом у підручнику, – а системною. Потрібні курси, стажування, обміни досвідом, міждисциплінарні підходи, в яких переплітаються педагогіка, психологія, фізична реабілітація, культурологія й навіть архітектура простору. Лише тоді з'явиться критична маса людей, готових не лише включати дітей з ООП до вже наявного середовища, а й творити середовище разом з ними [55].

Окремо слід згадати й роль дитячих колективів – однолітків, без яких будь-яка форма соціальної інтеграції буде неповною. Вкрай важливо, щоб у рамках туристично-краєзнавчої діяльності створювалися умови для спільного досвіду, спільного переживання, взаємної підтримки. Тут немає кращого інструменту, ніж гра, квест, командна пригода. У правильно організованому процесі діти самі починають долати упередження, бачити не «інвалідність», а товариша, не «інакшість», а спільну мету. Це – соціальне виховання в найкращому його прояві, і, що важливо, воно не потребує моралізаторства. Достатньо створити ситуацію співпраці – і дитина сама побачить, що кожен має сильні сторони, що допомагати – це не тягар, а радість, що розуміння – це не про жалість, а про повагу.

Але все це неможливо без державної підтримки. Якщо інклюзивна туристично-краєзнавча діяльність не буде закріплена в нормативних документах,

якщо не з'явиться чітке фінансування таких проєктів, якщо не будуть розроблені національні та регіональні стратегії підтримки краєзнавства для дітей з ООП – система й далі буде триматись лише на ентузіазмі окремих людей. Нам потрібно говорити про політику інклюзивного туризму, про створення доступної інфраструктури не як милостиню, а як норму, як базовий стандарт життя у XXI столітті. Адже право на відкриття світу, на пізнання, на участь у житті громади – це не додаткова опція. Це – основа гідності кожної дитини [13].

Отже, говорити про проблеми реалізації туристично-краєзнавчої діяльності для дітей з ООП – це не лише вказувати на недоліки системи, а й піднімати глибші питання: яким ми бачимо майбутнє інклюзії? Чи готові ми як суспільство до того, щоб кожна дитина – незалежно від форми сприйняття, пересування чи комунікації – мала право на пригоду? Бо мандрівка – це не лише переміщення в просторі. Це шлях до глибшого розуміння себе і світу. І якщо ми дійсно хочемо будувати суспільство без бар'єрів, то маємо починати з того, щоб діти з ООП були не лише глядачами, а головними героями цієї мандрівки.

У підсумку, варто наголосити: справжня інклюзія в туризмі і краєзнавстві – це не про пандуси на маршруті, а про зміну свідомості. Це про те, щоб кожна дитина – незалежно від її фізичних або когнітивних особливостей – могла не лише побачити світ, а й відчувати, що вона є його повноцінною частиною. Не гість, не спостерігач, а мандрівник, дослідник, творець. І це вже не просто педагогічна задача – це питання людської гідності.

2.3. Порівняльний аналіз міжнародного досвіду у сфері інклюзивного туризму

Інклюзивний туризм – це не просто тренд чи маркетинговий інструмент, це глибокий соціокультурний процес, що відображає зрілість суспільства і готовність визнати цінність кожної людини. Туризм, який враховує потреби людей з інвалідністю, людей похилого віку, осіб з тимчасовими порушеннями здоров'я, батьків із маленькими дітьми, є лакмусовим папірцем рівня

інституційної етики, політичної волі та культури толерантності у країні. Саме тому порівняльний аналіз міжнародного досвіду у сфері інклюзивного туризму має не лише пізнавальну цінність, а й практичну вагу для країн, що прагнуть реформ у туристичному секторі – зокрема для України, яка лише на початку цього шляху.

Сучасний світ стикається з постійним зростанням кількості людей з інвалідністю, що перетворює цю соціальну групу на одну з наймасовіших і водночас найменш інтегрованих у суспільне життя. За даними Національної асамблеї людей з інвалідністю, сьогодні понад мільярд осіб у світі, тобто близько 15% усього населення, мають різні форми фізичних, сенсорних або психічних обмежень. Така тенденція потребує не лише адекватної реакції з боку держав та міжнародних організацій, а й розробки ефективних механізмів соціальної адаптації, інклюзії та створення комфортного середовища, у тому числі в сфері туризму як простору повноцінної участі та гідності [63].

Одним із результативних напрямів сучасної реабілітації постає інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – практика, яка в багатьох країнах світу вже стала невід’ємною складовою інтеграційної політики щодо людей з інвалідністю. Він поєднує відпочинок, оздоровлення та соціалізацію, відкриваючи простір для активної участі в суспільному житті. В українському контексті цей підхід лише починає формуватися, однак має великий потенціал для розвитку. За належного рівня доступності туристичних об’єктів і сервісів, інклюзивний туризм здатен охопити кожну людину, незалежно від її фізичного чи сенсорного стану, створюючи рівні можливості для пізнання світу, відновлення ресурсів та формування позитивної самооцінки.

Інклюзивний туризм – це напрям туризму, що орієнтований на принципи рівності та доступності, і полягає в створенні умов, які дозволяють кожній людині, незалежно від її фізичних, сенсорних чи когнітивних особливостей, безперешкодно брати участь у туристичних подорожах. Йдеться не лише про технічну адаптацію туристичної інфраструктури – готелів, транспорту, маршрутів і культурних об’єктів – а й про глибше розуміння потреб різних груп

населення: людей з інвалідністю, осіб похилого віку, тимчасово непрацевдатних, батьків із малими дітьми, а також їхніх супровідників. Саме така широка інтерпретація робить інклюзивний туризм не просто соціально чутливим явищем, а інструментом побудови відкритого й людського суспільства [19].

Запровадження інклюзивного туризму в Україні потребує комплексного підходу, заснованого на кращих міжнародних практиках, адже на сьогодні вітчизняний досвід у цій сфері перебуває лише на початковому етапі розвитку. Попри позитивні ініціативи, такі як створення Асоціації інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, а також ухвалення відповідної Резолюції з практичним планом дій після проведення Сімпозіуму, конкретні кроки залишаються фрагментарними. Зокрема, в якості пілотного регіону була обрана Черкаська область, де вже відбулися перші поїздки, адаптовані для осіб з інвалідністю – до музею трипільської культури в селі Легедзине, Черкаського драматичного театру, художнього музею, а також до Київського педагогічного музею й каньйону Буки. Ці заходи стали знаковими з точки зору символічного включення людей з інвалідністю в культурний простір держави. Проте подібні приклади досі є радше винятками, ніж системною практикою. В Україні відсутня централізована база даних туристичних об'єктів, що відповідають вимогам інклюзивності, не існує зручного електронного ресурсу або національного реєстру, який би давав змогу людям з особливими потребами планувати подорожі без ризику зіткнутися з архітектурними бар'єрами.

Так само критичною залишається проблема інфраструктурної недоступності: більшість культурних, історичних та природних пам'яток досі не адаптовані для візитів маломобільних груп. Тому досвід інших країн, де інклюзивний туризм уже став частиною державної політики та економічного планування, має слугувати для України не лише джерелом натхнення, а й орієнтиром у створенні справді доступного, гідного і сучасного туристичного простору для всіх [20].

Одним із ключових бар'єрів на шляху розвитку інклюзивного туризму в Україні залишається комплекс глибоко вкорінених системних проблем, що

гальмують становлення цієї сфери як повноцінної частини туристичної галузі. Насамперед відчутно бракує законодавчої бази соціального спрямування, яка б чітко окреслювала взаємодію між людьми з інвалідністю, державними структурами та приватним бізнесом у контексті надання туристичних послуг. Ця відсутність правового підґрунтя породжує правову невизначеність і відповідно – пасивність бізнесу. Ще однією суттєвою проблемою є низький рівень обізнаності підприємців щодо економічного потенціалу інклюзивного туризму. В українському бізнес-середовищі й досі переважає уявлення про людей з інвалідністю як про суто соціальну категорію, а не як про активних споживачів, готових до участі у подорожах, культурному житті, відпочинку. Крім того, туристична інфраструктура України або недостатньо адаптована до потреб маломобільних осіб, або взагалі не враховує їх. У багатьох регіонах відсутні елементарні умови доступності – такі як безбар'єрні входи, пристосовані номери в готелях, інклюзивні екскурсійні маршрути. Не менш гостро стоїть і проблема інформаційного вакууму: немає зручних ресурсів, де люди з інвалідністю могли б знайти надійну та актуальну інформацію про туристичні послуги, адаптовані під їхні потреби. Усе це в сукупності створює ситуацію, коли інклюзивний туризм в Україні розвивається не завдяки системним зусиллям, а всупереч усім бар'єрам – здебільшого через ініціативи окремих ентузіастів, а не державної політики [39].

Оскільки труднощі для людей з інвалідністю в Україні часто виникають ще на етапі планування подорожей, особливо важливо врахувати позитивний міжнародний досвід у цьому напрямі. У розвинених країнах, таких як держави Європейського Союзу, Ізраїль, США, давно усвідомили значення доступу до якісної інформації як передумови повноцінної участі в туризмі. Там створено зручні цифрові платформи, спеціалізовані веб-сайти та мобільні додатки, які дозволяють людям з інвалідністю обирати туристичні маршрути з урахуванням рівня доступності об'єктів – від історичних пам'яток і музеїв до готелів, транспорту та ресторанів. Наприклад, загальноєвропейський портал Accessible Europe [2] є наочним прикладом того, як інтегрована, детальна та орієнтована на

користувача інформація може не лише полегшити планування подорожей, а й стимулювати туристичну активність серед людей з особливими потребами. Багато країн також розробили національні версії таких ресурсів – зі своєю базою даних і навігаційними можливостями, адаптованими до мовних і культурних особливостей. Для України така практика може стати не просто корисним прикладом, а справжнім інструментом трансформації туристичної інфраструктури в напрямі відкритості, прозорості та справжньої доступності [38].

Показовим прикладом реалізації інклюзивного туризму на практиці є досвід Барселони – міста, яке системно й послідовно створює комфортне середовище для всіх категорій туристів. Саме з цифрової доступності тут починається вся туристична інтеграція: спеціалізований портал www.barcelona-access.cat надає вичерпну інформацію про історичні та культурні пам'ятки, пристосовані до потреб людей з інвалідністю. Користувачі мають змогу не лише ознайомитися з переліком доступних об'єктів, а й дізнатися про зручність транспорту, забронювати проживання у готелях із адаптованими номерами, знайти сервіси супроводу чи замовити індивідуальні тури. Усі відеоматеріали на сайті продубльовані жестовою мовою, що свідчить про глибоке розуміння різноманітних потреб людей із сенсорними порушеннями. Такий підхід демонструє не просто технологічну оснащеність, а глибинну соціальну філософію міста – прагнення створити згуртовану спільноту, в якій кожен, незалежно від своїх можливостей, має рівний доступ до культурного життя. Уряд Барселони та мешканці міста активно співпрацюють для усунення найбільш проблемних точок – бар'єрів у транспорті, архітектурі, навігації – тим самим перетворюючи місто на зразкову інклюзивну метрополію. Такий досвід є надзвичайно цінним для України, де інклюзивний туризм тільки починає формуватися, і де цифрова доступність може стати першим і ключовим кроком до реальної трансформації туристичного простору [1].

У Барселоні також успішно функціонує туристичне агентство *Barcelona Special Traveller*, яке спеціалізується винятково на інклюзивному туризмі [2].

Його діяльність базується на індивідуальному підході до кожного клієнта з урахуванням особливих потреб, що дозволяє створювати повноцінні, безпечні й комфортні подорожі для людей з інвалідністю. Агентство пропонує персоналізовані маршрути, які передбачають не лише адаптований транспорт і доступне житло, а й організацію екскурсій, відвідування музеїв, участь у культурних подіях – усе з гарантованим дотриманням стандартів безбар'єрності. Такий приклад демонструє, як приватна ініціатива може стати потужним рушієм позитивних змін у туристичній сфері, доповнюючи зусилля міської влади й державних структур. Досвід Barcelona Special Traveller підтверджує, що інклюзивність у туризмі – це не лише питання доступу, а й питання сервісу, поваги й гнучкості, які разом формують справді якісний туристичний продукт. Україні, яка лише починає будувати систему інклюзивного туризму, такі приклади варто брати за основу в моделюванні як державної, так і приватної ініціативи.

Ідея, що лежить в основі діяльності Barcelona Special Traveller, виходить далеко за межі комерційного інтересу – це соціальна ініціатива, спрямована на формування справедливішого світу, де кожен має рівні можливості для подорожей, незалежно від фізичних особливостей. Засновники агентства наголошують, що їхній проект ґрунтується на унікальному поєднанні глибокого розуміння індивідуальних потреб туристів з інвалідністю та інноваційного досвіду в туристичному обслуговуванні, який раніше майже не застосовувався у Барселоні та Каталонії для цієї аудиторії. Таким чином, Barcelona Special Traveller не просто надає послуги – воно змінює парадигму туризму, доводячи, що інклюзивність може і повинна бути стандартом, а не винятком. Такий підхід вартий наслідування і в українському контексті, де туристичні послуги для людей з інвалідністю досі залишаються нішевими або експериментальними, а не частиною загальнодоступного середовища.

Особливої уваги заслуговують зусилля, яких доклали численні музеї та архітектурні пам'ятки в напрямку підвищення доступності для осіб із сенсорними порушеннями. Один із яскравих прикладів – культурний центр La

Pedrerera в Барселоні, що сьогодні вважається одним із найбільш доступних у Європі для людей із вадами зору. Завдяки впровадженню інноваційних рішень – таких як дублювання інформаційних написів шрифтом Брайля, аудіоопис експозицій, а також створення тактильних моделей для ознайомлення через дотик – La Pedrerera відкриває нові горизонти інклюзивного досвіду в мистецтві й культурі. Такий підхід демонструє, як інституції можуть подолати традиційні бар'єри, зробивши культурне середовище справді відкритим і доступним для кожного, незалежно від особливостей сприйняття. Такий приклад вартий глибокого осмислення в українському контексті, де адаптація музейних просторів для осіб із сенсорними вадами досі залишається винятковим явищем.

Висновки до Розділу 2

Інклюзивна туристично-краєзнавча діяльність для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) постає в Україні не лише як педагогічна інновація, а як дзеркало зрілості суспільства, його готовності визнавати, приймати й підтримувати кожного. Аналіз сучасного стану такої діяльності, зокрема в межах Пласту, засвідчує: навіть у контексті браку системної підтримки, ресурсів і нормативної бази, в Україні вже формується унікальна педагогічна практика, що ґрунтується не на жалості, а на гідності, не на «виключеннях із правил», а на створенні нового простору, в якому правила формуються разом із дітьми.

Досвід Пласту в цій сфері є неоціненним. Тут інклюзія не є окремим проектом, а органічною частиною виховного процесу, що реалізується через табори, мандрівки, добрі діла, краєзнавчі акції. Саме така діяльність на перетині пізнання, пригоди та спільного життя творить простір, де діти з ООП перестають бути «інакшими» – вони стають співтворцями досвіду. Вони не просто долають маршрути – вони долають стереотипи, розмикають соціальні бар'єри, формують нову педагогічну реальність. При цьому важливо, що Пласт, на відміну від багатьох інституцій, не розглядає інклюзію як тягар, а як цінність, джерело розвитку – як для дитини, так і для колективу.

Водночас, аналіз проблем і викликів у цій сфері не дозволяє ідеалізувати ситуацію. В Україні досі відсутня системна політика у сфері інклюзивного туризму, більшість туристичних і краєзнавчих програм не адаптовані, а педагогічна спільнота часто не готова до роботи з дітьми з ООП. Брак інфраструктури, фрагментарна міжвідомча співпраця, недостатній рівень підготовки фахівців – усе це створює реальні ризики для маргіналізації дітей з особливими потребами, навіть у добрих намірах включення. Проблеми, які окреслено, вказують не лише на технічні недоліки, а на глибші парадигмальні суперечності: між медичною і соціальною моделями інклюзії, між формальністю і дійсністю, між програмами «для всіх» і реальними потребами «кожного».

Саме тому порівняльний аналіз міжнародного досвіду постає не як суто інформативна процедура, а як дороговказ. Приклади Барселони, Ліона, Каталонії, Словенії чи Варшави свідчать: інклюзивний туризм можливий і ефективний лише тоді, коли він інтегрований у всі рівні суспільного життя – від нормативної бази до цифрових платформ, від освітніх програм до архітектурного дизайну. Це досвід не тільки про доступність, а й про зміну свідомості. Він показує, що інклюзія – це не про мінімальні умови виживання, а про максимальні можливості для розвитку.

Україна наразі лише стоїть на порозі цього усвідомлення. Але вже зараз видно: пластовий підхід до туристично-краєзнавчої інклюзії може стати базою для національної моделі, що поєднує емоційну силу спільного досвіду, гнучкість неформальної освіти та ціннісну основу поваги до кожної дитини. У цьому контексті інклюзивна діяльність в Пласті – це не лише педагогіка пригоди, це педагогіка гідності. Це форма співжиття, в якому немає поділу на «сильних» і «слабких», «повноцінних» і «обмежених», а є спільний шлях – з наплічниками, картою, компасом і бажанням пізнати світ і себе.

Зрештою, якщо дитина з ООП разом із гуртком розпалює вогонь, шукає орієнтир, читає історію місцевості, будує намет чи просто сміється у спільному колі – то це вже не статистика, не показник, не прикраса звіту. Це – приклад майбутнього, де інклюзія перестає бути викликом і стає нормою. І тоді туристично-краєзнавча діяльність перетворюється з опції на право, з формальності – на серцевину виховання, з мандрівки – на життєвий шлях, у якому кожен має свій голос, свій маршрут і своє місце в команді.

РОЗДІЛ 3. ПРОЄКТУВАННЯ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В СИСТЕМІ ПЛАСТУ

3.1. Розробка адаптованого маршруту краєзнавчо-туристичного походу

Бочками тече Інгулець – спокійна річка, що розтинає долину, укриту сріблястим покривалом ковили. Саме тут, у межах заповідного урочища площею 15 гектарів на захід від села Дмитрівка, сплітається унікальна можливість поєднати краєзнавчу освіту, активний туризм і турботу про здоров'я учнівської молоді. Розробка адаптованого маршруту для триденної пластової мандрівки потребує особливої уваги: як до умов природного середовища, так і до специфіки фізичного навантаження й безпеки дітей із цукровим діабетом.

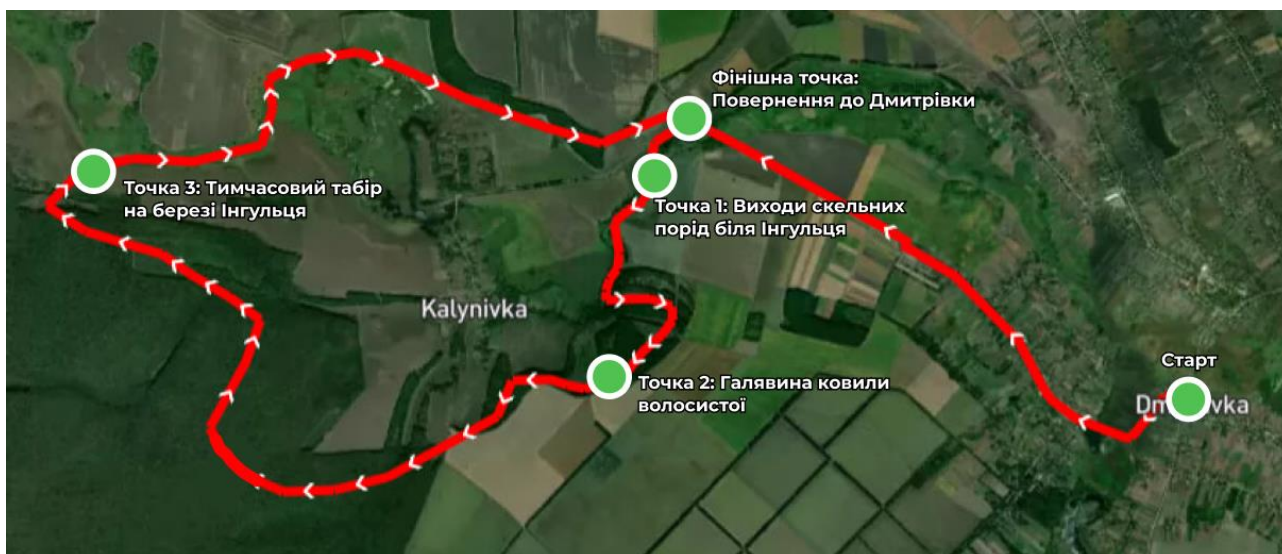

Рис. 3.1. Схематична карта маршруту через урочище «Бочки» [складено автором]

Перш за все, планування маршруту ґрунтується на чіткій структуризації денних переходів. Щоб уникнути ризиків гіпоглікемії або гіперглікемії через надмірну фізичну втому чи тривале перебування без їжі, денні переходи не перевищуватимуть 6–8 км рівнинною місцевістю з помірними перепадами висот

на схилах долини Інгульця. Рух буде організовано в режимі «коротка дистанція – часті зупинки», орієнтовно кожні 1–1,5 години передбачені короткі привали з можливістю вчасного контролю рівня цукру в крові та перекусу за індивідуальними потребами.

Для кращого розуміння організації пересування учасників у межах заповідного урочища «Бочки» на рисунку 3.1 представлено умовну картосхему адаптованого краєзнавчо-туристичного маршруту, розрахованого на триденний похід учнівської молоді з особливими потребами.

У таблиці 3.1 представлено структуру денних переходів адаптованого краєзнавчо-туристичного маршруту в межах урочища «Бочки», розрахованого на триденний похід учнівської молоді з особливими потребами. Показники охоплюють довжину переходів, орієнтовну тривалість руху, кількість запланованих зупинок та характеристику фізичного навантаження, що враховують особливості стану здоров'я учасників.

Таблиця 3.1. Структура денних переходів маршруту в межах урочища «Бочки» [складено автором]

День походу	Довжина переходу, км	Орієнтовна тривалість руху, год	Кількість запланованих зупинок	Характеристика фізичного навантаження
День 1	6 км	3 год	3 (через кожні 1-1,5 години)	Легке, за помірними перепадами висот
День 2	7 км	3,5 год	4 (через кожні 1-1,2 години)	Помірне, включає орієнтування і квести
День 3	5 км	2,5 год	2 (через кожні 1,5 години)	Легке, переважно рівнинна ділянка

Особливу увагу буде приділено харчуванню учасників. Усі прийоми їжі плануються строго за графіком, із забезпеченням збалансованих порцій із низьким глікемічним індексом (Таблиця 3.2). Упор буде зроблений на продукти, які легко транспортуються і не псуються: горіхи, сухофрукти без доданого цукру, цільнозернові хлібці, нежирне м'ясо в герметичному пакуванні, овочі. Кожен учасник матиме індивідуальний набір швидких вуглеводів (цукор у стіках, глюкозні таблетки) для екстрених випадків. У таблиці 3.2 подано перелік

основних продуктів харчування, рекомендованих для використання в умовах триденного туристичного походу дітьми із цукровим діабетом. Особлива увага приділена продуктам із низьким або середнім глікемічним індексом та зручністю їх споживання в польових умовах.

Таблиця 3.2. Рекомендовані продукти харчування для дітей із цукровим діабетом під час краєзнавчо-туристичного походу [складено автором за [57]]

Вид продукту	Енергетична цінність (ккал/100 г)	Глікемічний індекс	Рекомендації щодо споживання
Горіхи (мигдаль, волоський)	580-650	Низький (15-25)	Джерело жирів і білків; вживати невеликими порціями
Сухофрукти без цукру (курага, чорнослив)	250-300	Середній (30-50)	Використовувати як перекус для підтримки енергії
Цільнозернові хлібці	250-270	Низький (30-40)	Основа перекусів та доповнення до основних страв
Овочі (морква, огірок, перець)	25-50	Дуже низький (10-20)	Регулярно вживати для підтримки водного балансу і вітамінного складу
Нежирне м'ясо в герметичній упаковці (курятина, індичка)	100-150	Практично нульовий	Вживати на основні прийоми їжі для поповнення білка
Глюкозні таблетки, мед у стіках	300-320	Дуже високий (90-100)	Тримати про запас для екстреної корекції гіпоглікемії

Тривала експозиція на відкритому сонці вимагає розумного планування часу активностей: найінтенсивніші фізичні завдання будуть проводитись у першій половині дня до 11:00 та ввечері після 17:00. Обідня пора відведена для стаціонарних краєзнавчих занять під тінню дерев або в затінених місцях, де юні туристи зможуть відпочити, відновити сили і поповнити запаси води. У таблиці 3.3 подано розподіл активностей за часом доби під час триденного походу, що враховує фізіологічні особливості дітей із цукровим діабетом. Така структура

сприяє підтриманню стабільного рівня глюкози в крові, профілактиці втоми та теплового перевантаження.

Таблиця 3.3. Структура активностей за часом доби під час краєзнавчо-туристичного походу в урочище «Бочки» [складено автором]

Час доби	Основні активності	Характеристика активностей	Обґрунтування для дітей із цукровим діабетом
Ранок (07:00-11:00)	Переходи, орієнтування, фізичні ігри	Помірне фізичне навантаження	Оптимальна температура, стабільний рівень глюкози після сніданку
Полудень (11:00-16:00)	Привал, харчування, краєзнавчі заняття у тіні	Низьке фізичне навантаження	Запобігання гіпоглікемії та теплового удару
Вечір (16:00-20:00)	Стрільба з лука, тренінги Червоного Хреста, вечірня ватра	Легке фізичне навантаження	Безпечна температура, час стабільного рівня цукру після обіду
Ніч (після 20:00)	Відпочинок, сон	Відновлення організму	Підтримка загального режиму відпочинку, важлива для стабілізації обміну речовин

Сама структура маршруту підтримує формат пластового таборування: кожного дня учасники самостійно встановлюють табір, розбивають намети, облаштовують місце для приготування їжі та розводять багаття (з обов'язковим дотриманням правил пожежної безпеки в природоохоронній зоні). Практика самостійності допомагає не тільки оволодівати базовими туристичними навичками, а й розвиває особистісну відповідальність за власне здоров'я та благополуччя товаришів.

Кожного дня заплановані активності, які гармонійно поєднують фізичне навантаження та краєзнавчо-пізнавальну складову. Зокрема, стрільба з лука в організованій безпечній зоні сприяє розвитку концентрації та моторики, не викликаючи надмірної втоми. Орієнтування на місцевості через тематичні квести дозволяє навчити основ топографії: робота з компасом, побудова азимутів, читання природних знаків. Завдання квесту будуть адаптовані: пошук схованок із краєзнавчими загадками, фотографічні конкурси на виявлення рідкісних

рослин, серед яких особливе місце займає ковила волосиста – природний символ заповідника.

Обов'язковим елементом програми є навчальний блок від фахівців Червоного Хреста України з надання першої домедичної допомоги в польових умовах, включно з темами розпізнавання ознак гіпоглікемії та гіперглікемії, алгоритмом дій у надзвичайних ситуаціях та правильною комунікацією при виклику швидкої допомоги. Кожен учасник отримає практичний досвід: накладання джгутів, фіксація кінцівок при травмах, надання допомоги при тепловому ударі – навички, що можуть стати вирішальними не тільки в контексті походу, а й у реальному житті.

Маршрут буде максимально наближений до природного середовища, без облаштованих стежок або знаків, але в межах безпечного контролю та підготовлених локацій. Кожна група учнів рухатиметься у супроводі дорослого інструктора, який має досвід роботи з дітьми, у тому числі із супутніми захворюваннями.

Особливе значення має і виховний аспект походу: під час щовечірніх ватр заплановані обговорення тем етичного ставлення до природи, важливості природоохоронної діяльності, історії краю. Бочки, із їхньою унікальною флорою та характерними скельними виходами, стануть не тільки об'єктом милування, а й живим прикладом того, як природа потребує свідомого збереження.

Розробка маршруту такого рівня – це завжди баланс між бажанням подарувати дітям справжню пригоду і обов'язком забезпечити їм здоров'я та безпеку. Поєднання пластових принципів, краєзнавчого змісту і медико-адаптивного супроводу уможливило створення унікального досвіду, де кожен учасник зможе не тільки подолати фізичні відстані, а й розширити межі власної витривалості, знань і самопізнання.

3.2. Методичні рекомендації щодо супроводу дітей з ООП у туристичних заходах

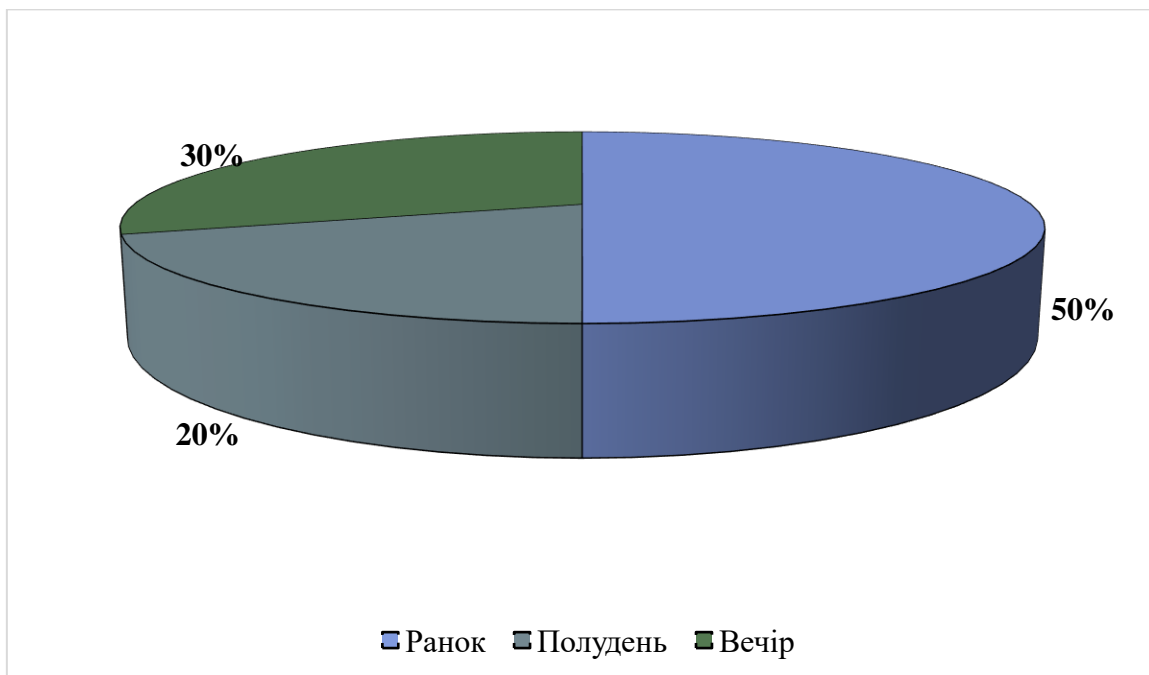
Людське прагнення до мандрів залишається незмінним протягом усієї історії цивілізації. Для дітей туристичні заходи – це більше, ніж просто переміщення у просторі: це засіб розвитку самостійності, соціалізації, емоційної стійкості. Однак у випадку дітей з особливими освітніми потребами (ООП) туристичні заходи набувають додаткового сенсу і вимагають особливо чутливого, науково обґрунтованого методичного супроводу. Умови, потреби та потенціал кожної дитини стають основою для проектування таких активностей, де пригоди й відкриття йдуть поряд із безпекою, підтримкою і особистісним зростанням. У таблиці 3.4 представлено основні фактори ризику, які можуть виникати під час участі дітей з особливими освітніми потребами у туристичних заходах. Зазначено характерні риси кожного ризику та рекомендовані методи запобігання, що сприяють забезпеченню безпеки та підтримці фізичного і психоемоційного благополуччя учасників.

Таблиця 3.4. Основні фактори ризику для дітей з особливими освітніми потребами у туристичних походах та методи їх запобігання [складено автором]

Фактор ризику	Характеристика ризику	Рекомендовані методи запобігання
Фізичне перенавантаження	Перевищення допустимого рівня фізичної активності, виснаження	Структурування маршруту з короткими переходами і частими зупинками
Гіпоглікемія	Різде зниження рівня цукру в крові	Регулярний контроль глюкози, своєчасні перекуси, наявність швидких вуглеводів
Тепловий удар	Перегрівання організму через високу температуру	Планування основних активностей у ранковий і вечірній час, привали у затінку
Травматизм	Отримання травм під час пересування або активностей	Інструктаж з техніки безпеки, використання відповідного спорядження, наявність аптечки
Психоемоційне перенавантаження	Стрес через зміну обстановки, тривале перебування в групі	Підтримка атмосфери прийняття, командні вправи на довіру, поступове включення в активності

Одним із ключових завдань супроводу дітей з ООП у туристичних заходах є планування маршруту із чітким урахуванням фізичних і психологічних можливостей учасників. Як видно на прикладі адаптованого маршруту через урочище «Бочки», денні переходи повинні бути оптимізовані за тривалістю і фізичним навантаженням: не більше 6–8 км на день із регулярними зупинками для відпочинку, контролю стану здоров'я і відновлення енергії. Структура походу має передбачати зміну активностей протягом дня відповідно до добових біоритмів дітей, що особливо актуально для учасників із захворюваннями обміну речовин, зокрема, цукровим діабетом. Таким чином, правильна організація переходів стає не просто логістичним рішенням, а інструментом збереження фізичного і психічного благополуччя дитини.

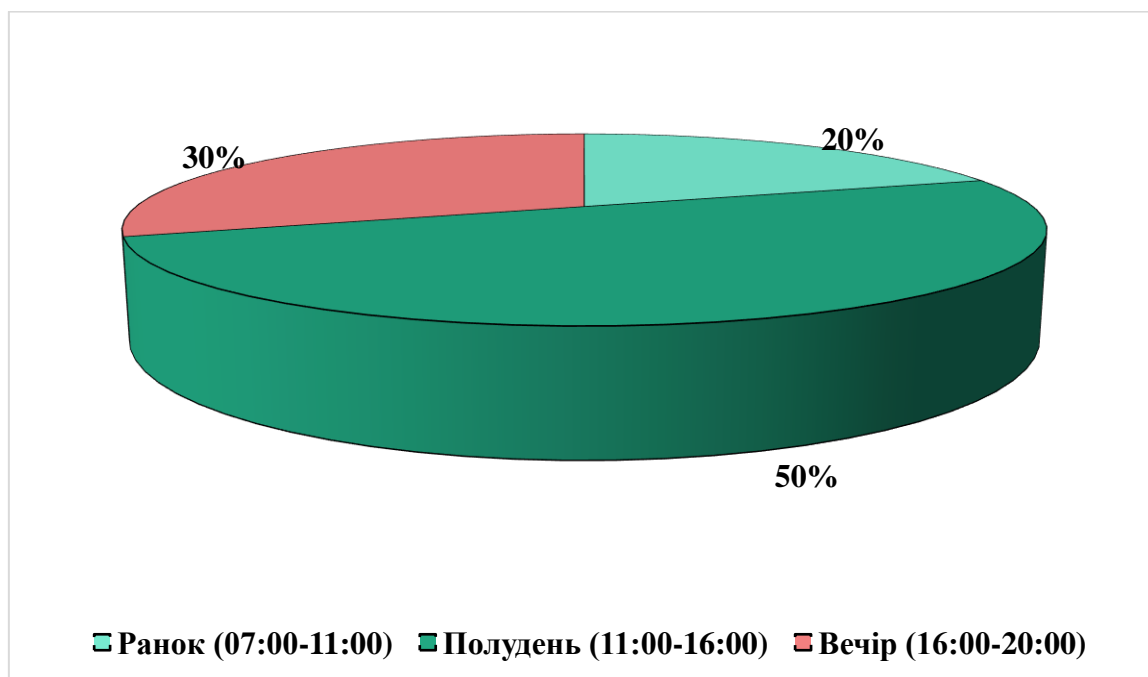
На рисунку 3.2. відображено оптимальний розподіл фізичного навантаження протягом доби під час туристичного походу для дітей із особливими освітніми потребами. Такий розподіл дозволяє забезпечити баланс між фізичною активністю та періодами відновлення, мінімізуючи ризики перевтоми та гіпоглікемії.

Рис. 3.2. Оптимальний розподіл фізичного навантаження протягом дня
[складено автором]

Особливу увагу в методичних рекомендаціях слід приділяти харчуванню. Організація прийомів їжі за чітким графіком, підбір продуктів із відповідним глікемічним індексом, наявність швидких вуглеводів на випадок гіпоглікемії – це обов'язкові складові безпечного супроводу. Як демонструє адаптована програма для урочища «Бочки», раціон має базуватися на принципах мобільності, поживності та стабільного енергетичного забезпечення. Прості рішення – як-от горіхи, сухофрукти без доданого цукру, цільнозернові хлібці, герметично упаковане нежирне м'ясо – дозволяють уникнути критичних коливань рівня цукру і водночас зберігають автономність групи.

На рисунку 3.3. представлено динаміку ризику розвитку гіпоглікемії у дітей із цукровим діабетом залежно від часу активності під час туристичного походу. Найвищий ризик спостерігається у полуденні години, що обумовлює необхідність ретельного планування харчування, гідратації та організації відпочинку в цей період.

Рис. 3.3. Динаміка ризику гіпоглікемії залежно від часу активності
[складено автором]

Організація часу активностей – ще один критичний компонент методичних рекомендацій. Найінтенсивніші фізичні навантаження мають припадати на ранкові години, коли температура повітря є оптимальною і організм дитини краще готовий до руху. У полуденний час необхідно передбачати краєзнавчі заняття або інші малорухливі види діяльності у затінку, забезпечуючи можливість повноцінного відновлення. Увечері доцільно планувати легкі фізичні вправи або інтерактивні ігри, що сприяють не лише фізичній активності, а й розвитку командної взаємодії.

Підготовка і оснащення супроводжуваних осіб виступає базисною умовою безпеки. Кожен дорослий має володіти знаннями першої домедичної допомоги, вміти розпізнавати ранні симптоми небезпечних станів (гіпо- або гіперглікемії, теплового удару), вміти застосовувати глюкометри, мати при собі аптечку швидкого реагування з чітко підібраним складом медикаментів і засобів догляду. Приклад комплектації аптечки, наведений у нашій адаптованій програмі, має слугувати орієнтиром для організаторів: глюкометри, інсулінові шприци, глюкозні таблетки, регідратаційні суміші, засоби для обробки ран і термометри повинні бути постійно доступними.

У таблиці 3.5 наведено рекомендований склад аптечки швидкого реагування для супроводжуваних осіб, які беруть участь у туристичних заходах із дітьми, що мають цукровий діабет. Комплектація аптечки спрямована на своєчасний контроль рівня глюкози в крові, надання невідкладної допомоги при кризових станах та забезпечення базової медичної підтримки в умовах походу.

Соціально-психологічний супровід є не менш важливим, ніж медичний чи організаційний. Діти з ООП часто мають підвищену потребу в позитивному соціальному досвіді, у відчутті довіри та прийняття в групі. Туристичні заходи відкривають унікальні можливості для цього, однак їх слід планувати так, щоб кожна дитина мала змогу бути включеною у спільні активності без відчуття інакшості чи неповноцінності. Організація вечірніх ватр, спільне встановлення табору, взаємодопомога у простих завданнях – це ті практики, які не лише формують практичні навички, а й підтримують психоемоційне благополуччя.

Таблиця 3.5. Склад аптечки швидкого реагування супроводжуючого у туристичному поході дітей із цукровим діабетом [складено автором за [57]]

Назва засобу	Кількість на групу (10 осіб)	Призначення
Глюкометр із запасом тест-смужок	2 шт.	Моніторинг рівня глюкози в крові
Шприц-ручки з інсуліном	2 шт. запасних	Ін'єкції інсуліну у разі потреби
Глюкозні таблетки або гель	10 порцій	Екстрена допомога при гіпоглікемії
Адреналінові автоін'єктори	2 шт.	Невідкладна допомога при анафілаксії
Антисептик для обробки рук	2 флакони	Гігієнічна обробка перед замірами глюкози та ін'єкціями
Бинти стерильні	5 шт.	Накладання пов'язок при травмах
Пластир бактерицидний	20 шт.	Обробка дрібних ран і мозолів
Еластичний бинт	2 шт.	Фіксація травмованих кінцівок
Термометр	1 шт.	Контроль температури тіла
Регідратаційні солеві суміші	5 пакетів	Відновлення водно-солевого балансу при перегріванні або втраті рідини
Ножиці медичні	1 шт.	Розрізання пов'язок або одягу при травмах
Індивідуальні засоби для обробки ран (йод, перекис водню, хлоргексидин)	набір	Дезінфекція ушкоджень шкіри

У таблиці 3.6 систематизовано основні форми соціально-психологічної підтримки, які застосовуються під час туристичних заходів для дітей з особливими освітніми потребами. Зазначені заходи сприяють розвитку довіри, співпраці та позитивної групової динаміки серед учасників походу.

Не можна оминати і виховну складову туристичних заходів для дітей з ООП. Кожна така подорож має бути не просто пригодою, а способом глибшого пізнання світу і себе в ньому. Інтеграція краєзнавчого контексту – через спостереження за природними об'єктами, міні-лекції про біорізноманіття,

екологічні місії – дозволяє дитині відчути себе частиною великої і важливої системи. Такий досвід є особливо цінним для дітей, які часто у звичайному освітньому середовищі стикаються з бар'єрами та обмеженнями.

Таблиця 3.6. Форми соціально-психологічної підтримки дітей у туристичних походах

Вид заходу	Очікуваний ефект	Приклад реалізації
Спільне встановлення табору	Формування командної взаємодії, розвиток довіри	Спільне розміщення наметів, облаштування кухні
Вечірні ватри з обговоренням дня	Підвищення рівня відкритості, емоційне розвантаження	Рефлексія у формі дружніх історій або обговорення успіхів дня
Квестові завдання в малих групах	Розвиток навичок співпраці, підтримка відчуття спільної мети	Квести з орієнтування на місцевості, пошук контрольних точок
Взаємодопомога у побутових ситуаціях	Формування емпатії, розвиток відповідальності	Допомога у приготуванні їжі, організація спільного прибирання території
Ігри на довіру та координацію	Підвищення рівня безпечної взаємодії між дітьми	Ігри типу «сліпий провідник», «міст довіри»

Методичні рекомендації щодо супроводу дітей із особливими освітніми потребами в туристичних заходах мають ґрунтуватися на інтеграції трьох основних принципів: безпека, автономія та включеність. Безпека передбачає як фізичний, так і психологічний захист. Автономія – це створення умов, за яких дитина може реалізовувати свої можливості в межах своїх сил. Включеність – це побудова середовища, де кожен учасник є рівноцінною частиною групи, незалежно від своїх особливостей.

Туристичний супровід дітей з ООП – це не компроміс між обмеженнями і можливостями, а мистецтво створення простору справжнього розвитку. Там, де маршрут спроектований не тільки ногами, а й серцем, кожен крок дитини стає кроком у бік самопізнання, довіри до світу і нових горизонтів. Урочище «Бочки»,

спокійний Інгулець, ковила на вітрі – все це стає не просто декорацією, а важливим учасником великого процесу виховання через природу, довіру і дію.

3.3. Оцінка ефективності провадження проєкту через опитування учасників

Прагнення до вдосконалення освітніх проєктів у сучасній школі нерозривно пов'язане з розробкою механізмів їхньої об'єктивної оцінки ще на етапі планування. Коли йдеться про такі складні й чутливі ініціативи, як туристично-краєзнавчий похід для дітей з особливими освітніми потребами, оцінка проєкту стає не лише формальністю, а необхідною умовою його подальшої адаптації, безпеки та ефективності. У випадку запропонованого проєкту триденного пластового походу через урочище «Бочки» для учнів із цукровим діабетом метод оцінки було побудовано на анкетуванні потенційних педагогічних учасників – учителів географії, біології, історії та фізичної культури Комунального закладу «Ліцей «Новенський» Кропивницької міської ради.

Опитування здійснювалося у вигляді гугл-форми, яка передбачала переважно відкриті запитання, що наближало анкетування за форматом до інтерв'ю і дозволяло глибше зрозуміти позицію кожного вчителя. Такий формат обрано свідомо: для оцінки проєкту на етапі планування важливо не отримати «так» чи «ні», а зібрати реальні і обґрунтовані міркування професійної спільноти, яка, власне, і буде або безпосередньо реалізовувати похід, або інтегрувати його результати в освітній процес.

У таблиці 3.7 подано характеристику педагогічних працівників, які взяли участь в анкетуванні з оцінки запропонованого проєкту туристично-краєзнавчого походу. Представлені дані щодо предмету викладання, стажу роботи та наявності досвіду участі у шкільних туристичних заходах дозволяють сформулювати уявлення про фаховий рівень респондентів.

Таблиця 3.7. Характеристика опитаних учасників анкетування [складено автором]

№ з/п	Предмет викладання	Стаж педагогічної діяльності (роки)	Досвід участі у шкільних туристичних заходах
1	Географія	12	Має
2	Біологія	8	Має
3	Історія	15	Має
4	Фізична культура	10	Має

Аналіз банку відповідей дозволяє побудувати цілісне уявлення про сприйняття проєкту різними фахівцями. У таблиці 3.8 представлено рівень підтримки запропонованого туристично-краєзнавчого проєкту серед педагогічних працівників закладу освіти. Оцінювання здійснювалося за 5-бальною шкалою, що дозволило визначити загальне ставлення до проєкту та готовність до його подальшого впровадження.

Таблиця 3.8. Рівень підтримки запропонованого проєкту серед учителів [складено автором]

№ з/п	Предмет викладання	Рівень підтримки проєкту (за 5-бальною шкалою)
1	Географія	5/5
2	Біологія	4/5
3	Історія	5/5
4	Фізична культура	4/5

Учитель географії позитивно оцінив ідею поєднання активного туризму з краєзнавчим навчанням та екологічною освітою. Водночас він вніс пропозицію передбачити у маршруті більше краєзнавчих завдань з прив'язкою до картографічної діяльності: наприклад, створення учнями спрощених карт урочища або фіксацію координат основних точок маршруту за допомогою GPS. Географ звернув увагу, що подібна діяльність могла б істотно підвищити рівень просторової грамотності учасників.

Учитель біології схвально відгукнувся про включення у маршрут ботанічних і екологічних спостережень, зокрема вивчення ковили волосистої як об'єкта Червоної книги. Проте він запропонував додати елемент інтерактивних

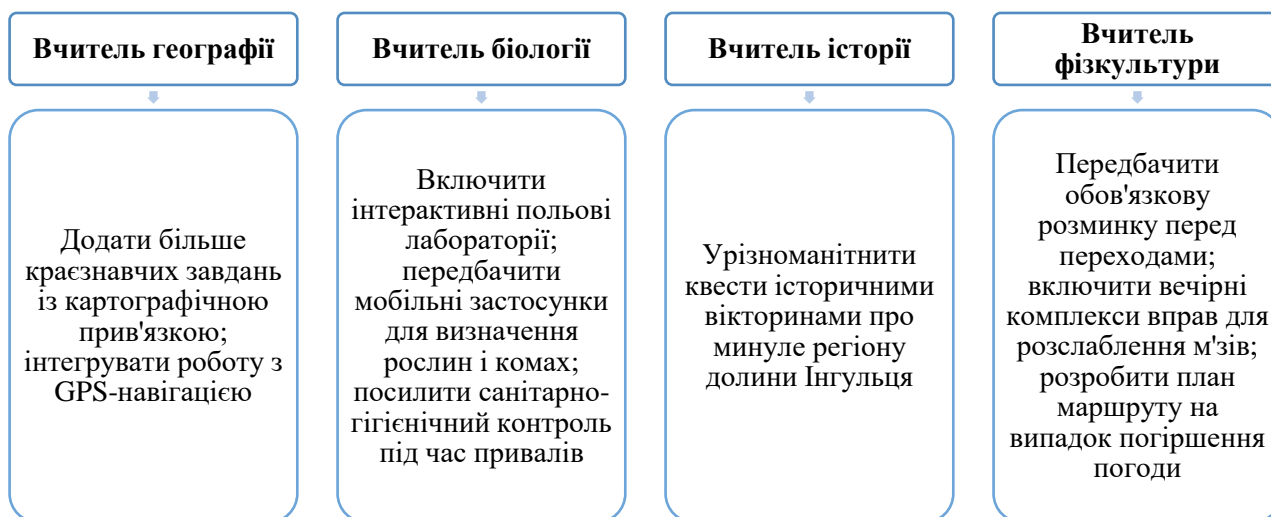
польових лабораторій – наприклад, мобільне визначення рослин і комах за допомогою застосунків, що дозволить підвищити інтерес учнів до дослідницької діяльності. Біолог також наголосив на потребі детальніше опрацювати етапи санітарно-гігієнічного контролю під час привалів, особливо в умовах спеки.

Учитель історії підкреслив важливість краєзнавчого контексту у побудові маршруту і запропонував урізноманітнити квести не лише завданнями природничого характеру, а й історичними вікторинами про розвиток територій долини Інгульця, стародавні поселення та географічне значення регіону у різні історичні епохи. На його думку, навіть у природничому поході варто залишати місце для культурної пам'яті, що сприятиме ціліснішому світоглядному розвитку школярів.

Учитель фізичної культури схвалив пластову організацію таборування та запропоновану структуру фізичних навантажень за часом доби, яка враховувала біоритми і обмеження дітей із цукровим діабетом. Водночас він порекомендував чіткіше прописати розминку перед переходами і передбачити мінімальні вечірні комплекси вправ для розслаблення м'язів після переходу – це дозволить уникнути ризику мікротравм та сприятиме швидшому відновленню. Також він наголосив на необхідності мати запасний план маршруту на випадок несприятливих погодних умов.

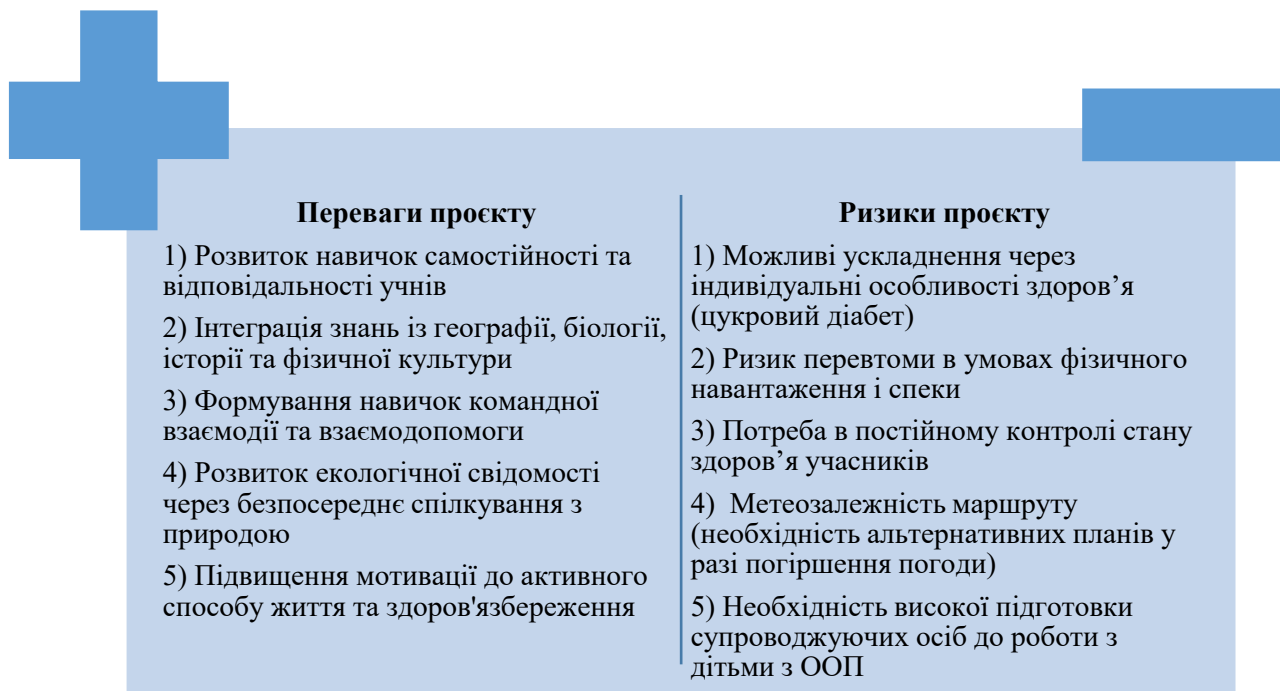
На рисунку 3.4 наведено основні корективи та рекомендації, запропоновані педагогами за результатами анкетування. Відповіді охоплюють пропозиції щодо змістового наповнення маршруту, краєзнавчої, біологічної, історичної і фізкультурної складових проєкту, а також заходів безпеки і логістики.

Загальний аналіз відповідей свідчить про високу зацікавленість педагогів у реалізації проєкту та конструктивну готовність доповнювати й адаптувати його під реальні умови закладу освіти. Практично всі вчителі наголошували на доцільності забезпечення максимального залучення дітей до самостійних дій: у встановленні табору, у плануванні денних переходів, у розподілі відповідальності всередині групи. Вони також акцентували на важливості постійної підтримки атмосфери довіри, спокою і взаємодопомоги.

Рис. 3.4. Основні корективи та рекомендації вчителів щодо удосконалення проєкту [складено автором]

На рисунку 3.5. представлено основні переваги і ризики запропонованого туристично-краєзнавчого проєкту, які були відзначені педагогами під час анкетування.

Рис. 3.5. Переваги і ризики проєкту, зауважені вчителями [складено автором]

Поданий аналіз допомагає оцінити не тільки потенційні освітні та виховні результати впровадження проєкту, а й окреслити сфери, що потребують особливої уваги на етапі підготовки і реалізації заходу.

Таким чином, оцінка ефективності провадження запропонованого проєкту шляхом анкетування довела: навіть на етапі планування взаємодія з педагогічною спільнотою є запорукою реалістичності й життєздатності ідеї. Завдяки зібраним рекомендаціям маршрут через урочище «Бочки» набув би більшої освітньої наповненості, глибшого інтеграційного потенціалу між предметами і ще краще відповідав би завданню розвитку фізичного, інтелектуального й емоційного потенціалу учнівської молоді з особливими освітніми потребами.

Проєкт, який спочатку існував на папері, через діалог із вчителями перетворюється на живу, адаптивну систему, здатну відповідати не тільки на виклики безпеки, а й на високі стандарти змістовності й ціннісного виховання. І цей процес стає прикладом того, як оцінка не є фінальним етапом проєктування, а важливою частиною творення освітнього середовища, у центрі якого – дитина, її гідність і право на справжню пригоду розвитку.

Висновки до Розділу 3

Проектування туристично-краєзнавчої програми для дітей з особливими освітніми потребами в системі Пласту, розроблене на прикладі маршруту через заповідне урочище «Бочки», продемонструвало складність і водночас унікальність створення такого освітнього продукту. Урочище, з його мальовничими схилами Інгульця, рідкісною флорою та виходами скельних порід, стало не лише географічною базою маршруту, але й змістовним ядром, що об'єднало краєзнавчі, екологічні та виховні компоненти. Ретельна розробка структури денних переходів, продумане планування часу активностей і організація харчування відповідно до потреб дітей із цукровим діабетом забезпечили б безпеку та фізіологічний комфорт учасників.

Особливої уваги потребувала медико-адаптивна складова проєкту. Запровадження суворого контролю фізичних навантажень, розробка аптечки швидкого реагування, визначення оптимальної структури активностей протягом дня дозволили вибудувати маршрут, що гармонійно поєднує пригодницький досвід і відповідальне ставлення до здоров'я дітей. Підготовка супроводжуючих осіб із домедичної допомоги, організація регулярних привалів, забезпечення наявності швидких вуглеводів стали важливими механізмами підтримки фізичного благополуччя учасників.

Ключовою інновацією стало підкреслення виховної і соціально-психологічної складової походу. Передбачені форми групової взаємодії – спільне встановлення табору, вечірні ватри, квестові завдання на орієнтування – сприяють не лише фізичній активності чи краєзнавчій обізнаності, але й розвитку довіри, відповідальності та співпраці. Інтеграція краєзнавчого контексту, робота з природними об'єктами, екологічні місії дозволяють дитині усвідомити свою причетність до більшої екосистеми, що стає важливим кроком у вихованні екологічної свідомості.

Методичні рекомендації, розроблені для супроводу дітей із ООП у туристичних заходах, демонструють важливість інтеграції принципів безпеки,

автономії та включеності. Безпечні умови участі, можливість для кожного учасника реалізувати свої сили й потенціал, створення середовища поваги й взаємопідтримки перетворюють похід із випробування на простір розвитку та самопізнання.

Оцінка ефективності провадження запропонованого проєкту через анкетування педагогів Ліцею «Новенський» виявила високу зацікавленість та готовність адаптувати проєкт до реальних умов освітнього процесу. Підтримка і конкретні пропозиції вчителів географії, біології, історії та фізичної культури засвідчили глибоке розуміння міжпредметної цінності походу. Ідеї щодо включення картографічної діяльності, ботанічних лабораторій, історичних вікторин і посилення фізичної підготовки стали прикладами конструктивного удосконалення маршруту. Цей діалог між розробниками проєкту і вчительською громадою показав, що жоден навіть ідеально продуманий освітній продукт не може залишатися статичним: його живить взаємодія, співтворчість і адаптація до реальних потреб дітей.

Проєкт, що на перших етапах існував у концептуальній площині, через осмислене анкетування й професійну експертизу педагогів отримав чіткі обриси практичної реалізації. Він набув не лише більшої безпеки й педагогічної цінності, а й значно глибшого потенціалу впливу на формування активної, свідомої, фізично й морально стійкої особистості.

Урочище «Бочки», спокійна течія Інгульця, ковила, що коливається на вітрі, – усе це втілило в собі головну мету проєкту: показати дитині, що світ відкритий для дослідження, що природа – не чужа стихія, а простір співіснування, що кожен крок, зроблений у поході, – це крок у майбутнє, де немає обмежень для зростання й пізнання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно розкрити зміст, можливості та перспективи краєзнавчо-туристичної діяльності як інструменту інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами (ООП) у системі Пласту. У межах кваліфікаційної роботи було досягнуто всіх поставлених цілей і виконано дослідницькі завдання.

У роботі здійснено глибокий теоретичний аналіз понять «інклюзивний туризм», «краєзнавча діяльність», «соціальна адаптація», що дозволило сформулювати науково-методологічну основу роботи. Доведено, що туристично-краєзнавча діяльність для дітей з ООП є не лише формою дозвілля, а важливим фактором розвитку емоційної, когнітивної, комунікативної та соціальної сфер особистості. Туризм виступає потужним механізмом соціальної інтеграції, зміцнення самостійності, впевненості у власних силах і подолання відчуття ізоляції.

Окрему увагу приділено аналізу системи Пласту як ефективної моделі виховання, що гармонійно поєднує краєзнавчі практики, ціннісно-орієнтоване виховання і принципи інклюзивності. Показано, що пластовий підхід не сприймає інклюзію як навантаження, а розглядає її як органічну частину педагогічної реальності, де кожна дитина має рівні можливості для самореалізації через спільний досвід життя серед природи, пригод і служіння громаді.

У другому розділі дослідження було здійснено критичний аналіз сучасного стану інклюзивного туризму в Україні та окреслено основні виклики: недостатність адаптованих маршрутів, брак міжвідомчої співпраці, дефіцит підготовлених кадрів і ресурсного забезпечення. Водночас доведено, що навіть за цих умов у Пласті формується унікальна практика підтримки інклюзії, що базується на гідності, активній участі та ціннісному вихованні.

Проведений порівняльний аналіз міжнародного досвіду (Каталонія, Ліон, Варшава, Словенія) дозволив визначити ефективні моделі інтеграції

інклюзивного туризму на різних рівнях суспільного життя – від нормативної бази до дизайну середовища й освітніх програм. Отримані результати підкреслили необхідність зміни української парадигми інклюзії: від забезпечення базових потреб – до створення середовища максимальних можливостей для розвитку особистості.

У фінальному розділі розроблено і апробовано проєкт туристично-краєзнавчої програми для дітей з ООП у системі Пласту на прикладі маршруту через заповідне урочище «Бочки». Проєкт показав важливість комплексного підходу: поєднання краєзнавчого, екологічного, пригодницького, виховного та медико-адаптивного компонентів. У рамках проєкту були розроблені:

- оптимальна структура денних переходів і привалів;
- медико-адаптивні заходи безпеки (аптечки, контроль фізичних навантажень, харчування з урахуванням цукрового діабету);
- програма розвитку групових компетентностей (довіра, відповідальність, співпраця) через краєзнавчі й квестові завдання.

Особливо важливим є те, що проєкт був не тільки теоретично обґрунтований, а й отримав позитивну оцінку практиків – педагогів Ліцею «Новенський», які взяли участь в анкетуванні. Педагогічна спільнота висловила підтримку і надала конструктивні пропозиції щодо інтеграції міжпредметних активностей (картографія, біологія, історія, фізична культура), що підтвердило міждисциплінарну цінність розробленого маршруту.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі узагальнені висновки. Краєзнавчо-туристична діяльність є унікальним простором виховання, де діти з ООП можуть розкривати свої здібності, набувати досвіду самостійності, співпраці та відповідальності.

Пластова виховна система має значний потенціал для розвитку інклюзивної освіти в Україні, адже поєднує гнучкість неформальної освіти, ціннісно-орієнтоване виховання та адаптивні практики співжиття.

Інклюзивний туризм має стати не винятком чи окремим проектом, а частиною системної державної політики підтримки прав і можливостей кожної дитини.

Для ефективного розвитку інклюзивного туризму в Україні необхідне створення адаптованої інфраструктури, підготовка спеціалістів, розробка нормативно-правової бази та забезпечення міжгалузевої співпраці.

Туризм для дітей з особливими потребами має розглядатися не як спеціальна послуга, а як нормальна частина демократичного суспільства, що цінує розмаїття людського досвіду.

У результаті реалізації поставлених завдань автор роботи довів, що краєзнавчо-туристична діяльність в інклюзивному середовищі сприяє глибокій трансформації як особистості дитини, так і всього соціального контексту. Така діяльність відкриває нові можливості для формування майбутнього суспільства, де кожна людина, незалежно від особливостей розвитку, має право на повноцінне життя, розвиток, участь і щастя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Barcelona Accessible Available. URL: <https://www.barcelonaturisme.com/wv3/es/page/47/barcelonaHacesible.html>
2. Barcelona Special Traveler. URL: <http://www.barcelonaspecialtraveler.com/> (дата звернення: 09.04.2025)
3. Bielousova N. Comparative characteristics of the regional development of inclusive tourism in the Black Sea region and Spanish Catalonia. Black Sea Economic Studies. 2021. No. 68. URL: <https://doi.org/10.32843/bses.68-9> (date of access: 09.04.2025).
4. Ivanova O., Senkiv M. Accessible tourism for all in the European Union. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography. 2019. No. 74. P. 66–74. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2019.74.12> (date of access: 13.08.2022).
5. Андрущенко В. П. Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. Київ : К. І. С., 2003. 296 с.
6. Антонюк Л. М. Виховання дітей національних меншин на Волині (XIX – початок XX ст.): порівняльний аналіз : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2015. 214 с.
7. Аптечка для мандрівників: що важливо взяти з собою у похід? Центр громадського здоров'я МОЗ України. 16.08.2021. URL: <https://www.phc.org.ua/news/aptechka-dlya-mandrivnikov-scho-vazhlivo-vzyati-z-soboju-u-pokhid> (дата звернення: 26.04.2025)
8. Балахтар В. В. Педагогічні засади організації дозвілля дітей та підлітків у системі позашкільної освіти в Україні (1960–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 21 с.
9. Барна Н. В., Коротєєва А. В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: посібник. Київ : Університет «Україна», 2020. 125 с. URL: https://zelena.org.ua/sites/default/files/posibnyk_inklyuzyvnyy_turyzm.pdf

10. Березюк О. Головні напрями етнокультурологічної підготовки в освітньо-виховних системах Полісся. Етнокультурний компонент освітньо-виховних систем Полісся : Збірник наукових праць молодих дослідників. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2009. С. 8–13
11. Березюк О. С. Тенденції формування етнокультурної компетентності особистості. Проблеми освіти: наукметод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. № 85. Спецвипуск. С. 10–14
12. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957–2000 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2001. 25 с.
13. Белоусова Н. В. Науково-теоретична оцінка закордонного та українського досвіду з розвитку інклюзивного туризму [Електронний ресурс] // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика». Секція «Світова та вітчизняна практика розвитку інклюзивного туризму». – Львів, жовтень 27-29. – 2021. – с. 151-155. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Nino-Khakhubia/publication/380053356_PROMOTION_OF_MOUNTAINOUS_REGIONS_IN_PANDEMIC_CONDITIONS_AND_POSITIONING_THEM_AS_A_TOURIST_DESTINATION/links/66290b1906ea3d0b7400e4d4/PROMOTION-OF-MOUNTAINOUS-REGIONS-IN-PANDEMIC-CONDITIONS-AND-POSITIONING-THEM-AS-A-TOURIST-DESTINATION.pdf#page=154 (дата звернення: 09.04.2025)
14. Білоусько Л. Розвиток інтелектуально-творчого потенціалу старших дошкільників у процесі туристично-краєзнавчої діяльності // Туризм і краєзнавство. Фізичне виховання, спорт і туристсько-краєзнавча робота в закладах освіти : збірник наукових праць. Додаток до Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

- університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2015. 560 с.
15. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Дозвіллевознавство : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
16. Будник О. Б. Інклюзивна освіта : навч. посіб. [для студ. спец. «Початкова освіта»]. Івано-Франківськ : ПП Бойчук А.Б., 2015. 152 с
17. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді та батьків : в 2 ч. Полтава: Полтав. вісн., 1994. Т. 1. 192 с
18. Вишнеvsька Г. Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (1990–2010-ті рр.) як проблема дослідження // Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. С. 36-41
19. Власенко І. В. Інклюзивний туризм: досвід Європи, проблеми та перспективи України. Економічна стратегія та перспективи розвитку торгівлі та послуг. 2018. Т. 2. С. 220–230
20. Влащенко Н. М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму. Business Inform. 2018. № 9. С. 122–126
21. Давиденко Г. В. Умови впровадження інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах Європейського Союзу (психолого-ментальний, організаційний та соціальний аспекти) : навч. посіб. Г. В. Давиденко. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 102 с.
22. Данчевська І., Калайтан Т. Інклюзивний туризм: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні // Development Service Industry Management. 2024. № 2. С. 96–104. [https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6\(14\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6(14))
23. Дідух І. Я. Формування творчого потенціалу особистості в «Пласті» // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2015. Вип. 35. С. 65–68
24. Жданович Ю. Взаємодія Пласту і сім'ї у вихованні всебічно розвинутої гармонійної особистості // Соціальний педагог. Київ, 2016. Грудень, № 12. С. 35–41.

25. Жеребко І. Можливості впровадження соціальної послуги інклюзивного туризму в Україні // *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8, № 2. С. 175–189. DOI: 10.25128/2520-6230.21.2.4.
26. Інвалідність та суспільство : навч.-метод. посіб. / за заг. ред.: Л. Ю. Байди, О. В. Красюкової-Еннс. Київ, 2012. 216 с.
27. Інклюзивна освіта : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів спец. «Дошкільна освіта» / уклад. А. М. Аніщук. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 227 с
28. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практ. посіб. / Тім Лорман, Джоан Деспелер, Девід Харві. Київ : СПДФО Парашин І. С., 2010. 296 с.
29. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: наукове обґрунтування та перші кроки втілення у життя / В. Лепський, Л. Науменко, І. Борисова та ін. // *Український вісник медико-соціальної експертизи*. – 2016. - №4. – с. 47-52
30. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів / Л. Ю. Науменко, В. В. Лепський, С. В. Макаренко та ін. – *Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»*, 2017. - №1. – с. 134-138
31. Кирик Л. Пластовий рух та його роль у формуванні військової еліти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-16/Kyryk.pdf> (дата звернення 09.04.2025)
32. Кобобел А. Головні чинники розвитку дозвілєвої діяльності дітей з особливими освітніми потребами в закладах позашкільної освіти. Витоки педагогічної майстерності. 2021. № 28. С. 81–86
33. Кобобел А. Є. Розвиток дозвілєвої діяльності дітей з особливими освітніми потребами в закладах позашкільної освіти України (кінець ХХ - перша чверть ХХІ століття) : дис. ... докт. пед. наук : 011 Освітні, педагогічні науки. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2023. 290 с.

- 34.Кобобел А. Є., Ільченко О. Ю. Нормативно-правове забезпечення державної політики України щодо інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в заклади освіти. Педагогічні науки. 2019. № 74. С. 105–110
- 35.Кобобел А. Передумови розвитку дозвіллевої діяльності дітей з особливими освітніми потребами в закладах позашкільної освіти (кінець ХХ – перша чверть ХХІ століття). Витоки педагогічної майстерності. 2021. № 27. С. 124–128
- 36.Кондратюк В. В. Участь української учнівської молоді в діяльності товариства «Пласт» на Волині (1920–1930 рр.) // Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку. Матеріали ХХХVІІ-ої Міжнародної науково-практичної конференції (7 жовтня 2023). Ольборг (Данія): ГО «ВАДНД». С. 278–283
- 37.Кондрашевська Є. В. Український рух «Пласт». Збірник тез доповідей ХІІ Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства», Чернігів, 2022. С. 400–402
- 38.Кравченко О. Інклюзивний туризм як вид соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10653> (дата звернення 09.04.2025)
- 39.Кравченко О., Коляда Н., Каштан С. Підготовка майбутніх соціальних працівників до надання соціальних послуг видом інклюзивного туризму. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України». Збірник наукових праць. Кропивницький: ЛА НАУ, 2019
- 40.Макаренко С. В. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – новий вид реабілітації інвалідів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://udpu.org.ua/files/news/2016/03/file/6-7-8-9.pdf>
- 41.Масляк П., Гринюк О., Казанцева К. Загальні засади доступного туризму. Молодий вчений. 2017. № 2(42). С. 25–29

42. Матвійчук Л. Ю., Чепурда Л. М. Формування доступного середовища інклюзивного туризму // Економічний форум. 2020. № 2. С. 74–80.
43. Науменко Л. Ю., Лепський В. В., Макаренко С. В. та ін. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів. Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія». 2015. № 2. С. 23–26
44. Національна Стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. № 366-2021-р затверджена розпорядженням КМУ від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>
45. Оришко С. П. Виховні можливості туристсько-краєзнавчої діяльності Науковий вісник Ужгородського національного університету. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5532/1/виховні%20можливості%20туристсько-краєзнавчої%20діяльності.pdf>
46. Остапівська І. І. Актуальність використання пластової методики виховання // Педагогічний пошук: науково-методичний вісник. Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти. 2010. № 2. С. 29–34
47. Остапівська І. І. Використання виховної методики Пласту у формуванні активної громадянської позиції підлітків // Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів, (12-13 травня 2010 р.). Міністерство освіти і науки України, Волинський національний університет ім. Лесі Українки, Наукове товариство студентів і аспірантів. Луцьк, 2010. Т. 1. С. 173–175
48. Пантюк М. Моральні засади діяльності українських молодіжно-юнацьких товариств (поч. ХХ ст.) // Сучасне українське виховання. Матеріали науково-практичної конференції «Українська національно-демократична педагогіка в контексті завдань сучасного виховання». Львів : «Основа», 1997. С. 75–78

49. Пацалюк І. І. Екскурсії як засіб формування та розширення знань про мистецтво. Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. 2010. № 1. С. 178–183
50. Перфільєва М., Карпич І. Правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні. Молодий вчений. 2017. № 4(44). С. 418–421.
51. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text>.
52. Резніченко І., Пісняк В. Екскурсія як форма інклюзивного туризму для молодших школярів з особливими освітніми потребами // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2020. Т. 1, № 3. С. 120–126
53. Слатвінська Л. А. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1684>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.5.59
54. Соловей М. В. Духовно-моральні цінності українського «Пласту» в концепті Олександра Тисовського (1886–1968) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка. 2013. Вип. 23. С. 242–250
55. Теплова Н. А. Політика впровадження інклюзивної освіти як засіб соціалізації людей з особливими потребами // Простір і час сучасної науки : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (22-24 жовтня 2009 р.). – К.: ТОВ «ТК Мегатом», 2009. – Ч. 3 – с. 1-2
56. Удич З. Психолого-педагогічні вимоги до пластового виховника: історичний аспект // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2009. № 2. С. 101–104.
57. Харчування при цукровому діабеті: поради ендокринолога. КСМ. URL: <https://ksm-clinic.com.ua/blog/pitanie-pri-saharnom-diabete> (дата звернення: 26.04.2025)
58. Царик П. Л., Гаврилюк Т. І., Царик Л. В. Інклюзивний туризм у навчально-виховному процесі учнівської молоді. The 13th International scientific and

- practical conference “Information and innovative technologies in the development of society” (April 02–05, 2024), Athens, Greece. International Science Group. 2024. 321 с.
59. Чайка С. Європейські практики інклюзивного туризму: досвід для України // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Вип. 43. С. 189–196
60. Чайка С. Європейські практики інклюзивного туризму: досвід для України [Електронний ресурс] // Вісник Львівського університету: Серія філософсько-політологічні студії, 2022. – Випуск 43. – с. 189-196. – Режим доступу: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/43_2022/24.pdf (дата звернення: 09.04.2025)
61. Чепіль М. Педагогіка Пласту (перша третина ХХ ст.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2008. № 4. С. 63–67
62. Черевко О. В., Белоусова Н. В., Головчук Ю. О. Оцінка доцільності використання методики прогнозування регіонального економічного розвитку інклюзивного туризму // Актуальні проблеми економіки. 2021. № 2 (236). С. 4–11
63. Чупіна К. О. Аналіз розвитку інклюзивного туризму закордоном. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні економічні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2020. С. 121–127.
64. Якимович Б. З. Пласт. Український пластовий улад. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Plast_tovarystvo (дата звернення: 09.04.2025)
65. Ясеновська М., Зіненко О. Кращі практики інклюзії. Демократія та права людини. 2020. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16600.pdf> (дата звернення: 09.04.2025).